

(РО)З'ЄДНАНІ: ПОЛЯРИЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Результати дослідження Громадянської мережі ОПОРА та Київської школи економіки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології.

ВЕРЕСЕНЬ 2024

Зміст

Key findings	1
Методологія	6
Розділ 1. Профіль учасників дослідження	11
Розділ 2. Віньеткове дослідження	25
Розділ 3. Поляризація	34
Розділ 4. Оцінка перебування в більшості/меншості	50

KEY FINDINGS

Віньєткове дослідження

У першій частині респонденти мали оцінити декілька сценаріїв, кожен із яких опи-сував **людину** з різними комбінаціями наступних **характеристик та досвідів**: (1) конфесійна належність (ПЦУ та УГКЦ, УПЦ), (2) участь у військових діях (служить в ЗСУ, має бронювання/відстрочку, ухиляється від мобілізації), (3) мова спілкування (російська, українська), (4) факт переміщення через війну (місцевий, виїхав з окупації, виїхав з прифронтових територій, виїжджав за кордон після 24 лютого 2022 і повернувся) та (5) споживання російського контенту (дивиться російські новини, дивиться російський розважальний контент, дивиться російських опозиціонерів, принципово не споживає російський контент). Після прочитання опису респонденти мали оцінити своє ставлення до запропонованого нами персонажа.

- Загалом респонденти **нейтрально** ставляться до українців незалежно від характеристик, що були описані у сценаріях. **Жодна окрема характеристика не викликала серед опитаних яскраво виражених негативних чи позитивних реакцій** і не сприяла більшому дистанціюванню від описаних персонажів.
- Однак ми спостерігали помітне **погіршення ставлення** респондентів до персонажа, якщо водночас **поєднуються дві такі характеристики**: якщо персонаж не розірвав зв'язків з російським інформаційним простором та ухиляється від військової служби. Їх оцінюють значно гірше, ніж тих, хто має чітко виражену «українськоцентричну» позицію.
- Також ми зафіксували дві характеристики, які навпаки позитивно впливають на ставлення до персонажа: служба в армії та принципова відмова від споживання російського контенту.
- Перегляд російських медіа негативно впливає на ставлення до персонажа, але цей вплив не є різко вираженим. Негативне ставлення майже не змінюється залежно від того, що саме дивиться персонаж: російські новини, розважальний контент чи російську опозицію.

Поляризація

У другій частині дослідження за допомогою шкали афективної поляризації ми тестували ставлення респондентів до інших **груп людей**, а саме: 1) **соціальна дистанція** як небажання взаємодіяти з представниками іншої групи; 2) **неприятність**, виражена через негативні оцінки іншої групи; 3) **жорстокість**, яка характеризує вороже, але ненасильницьке ставлення до представників іншої групи. Крім того, оскільки поляризація не просто вказує на ступінь антипатії до іншої групи, а має бути взаємною, було сформовано 5 пар груп і протестовано ступінь їхньої антипатії одне до одного: 1) українці в Україні — українці за кордоном, 2) ті, хто проживали на ТОТ/у зоні бойових дій — ті, хто не мають такого досвіду, 3) представники ПЦУ та УГКЦ — представники УПЦ МП; 4) військові/їхні родичі — цивільні/ті, хто не має родичів-військових, 5) українськомовні — російськомовні. Респонденти мали за 5-бальною шкалою оцінити свою згоду з 28 твердженнями, які вимірювали соціальну дистанцію, неприємність та жорстокість до представників протилежної групи.

- Загалом **респонденти не схильні відчувати неприємність або відразу до представників протилежної групи**. Найбільшою є відстань між парою груп «представники ПЦУ та УГКЦ — представники УПЦ МП», а найменша — для груп «українці в Україні — українці за кордоном».
- **Українці в Україні Vs українці за кордоном**. **Соціальна дистанція** між українцями, які мешкають в Україні, і тими, які перебувають за кордоном, невелика: тобто групи в цілому готові взаємодіяти одна з одною (у питаннях романтичних стосунків і одруження дещо меншою мірою). **Неприятність** цих груп одна до одної також незначна: групи оцінюють одна одну досить нейтрально (водночас обидві групи вважають, що представники протилежної групи схильні їх засуджувати, — українцям за кордоном ця думка більш притаманна). **Жорстокість** груп одна до одної також незначна, тобто ставлення до іншої групи здебільшого не вороже (хоча обидві групи зазначають, що інколи відчують задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце — серед українців за кордоном ця думка трапляється частіше).

- **Проживали на ТОТ/у зоні бойових дій Vs не мають такого досвіду.** Соціально дистанція між цими групами невелика, однак ті, хто не проживав на ТОТ та/або у зоні бойових дій, дещо більше дистанційовані, ніж ті, хто мають такий досвід: тобто групи готові взаємодіяти, але люди, що не проживали на ТОТ чи у прифронтових зонах, демонструють трохи меншу готовність (особливо у питанні про небажання мати романтичні стосунки). Неприязнь цих груп одна до одної також незначна: вони оцінюють одна одну досить нейтрально (при цьому обидві групи вважають, що інша група схильна засуджувати їх). Жорстокість до іншої групи також не притаманна опитаним, крім взаємного твердження про задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце.
- **ПЦУ та УГКЦ Vs УПЦ МП.** Між цими групами спостерігається найбільша відстань, однак варто зауважити, що польовий етап дослідження відбувався під час активних обговорень заборони діяльності УПЦ МП, що могло вплинути на результат. Представники ПЦУ та УГКЦ помітно соціально дистанційовані від представників УПЦ МП (тобто менш готові з ними взаємодіяти), а останні декларують краще ставлення до ПЦУ і греко-католиків. Найменше обидві групи готові взаємодіяти у питаннях одруження з представниками протилежної групи. Неприязнь також помітно вища серед ПЦУ й греко-католиків відносно УПЦ МП, ніж серед останніх до парафіян ПЦУ й УГКЦ. Представники ПЦУ і УГКЦ найбільш схильні вважати, що віряни УПЦ МП не заслуговують на довіру. Натомість представники УПЦ МП частіше вважають, що ПЦУ й греко-католики нечесні й байдужі. Жорстокість проявляється дещо менше, однак також досить помітна. Так, обидві групи (ПЦУ + УГКЦ та УПЦ МП) здебільшого згодні, що отримують задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце.
- **Українськомовні vs російськомовні.** Соціально дистанція між цими групами незначна, тобто вони готові взаємодіяти, однак українськомовні дещо більш дистанційовані щодо російськомовних, а російськомовні досить скептично ставляться до того, щоб заводити дружбу з тими, хто розмовляє переважно українською. Неприязнь також не надто виражена, однак українськомовні дещо гірше оцінюють російськомовних, ніж навпаки. Українськомовні більш схильні вважати російськомовних такими, що не заслуговують на довіру, і

зазначати, що вони їм не подобаються. Російськомовні найбільш схильні вважати українськомовних байдужими. **Жорстокість** не притаманна обом групам, однак українськомовні дещо частіше вороже ставляться до російськомовних. Обидві групи погоджуються, що отримують задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце.

- **Військові/їхні родичі vs цивільні. Соціальна дистанція** між цими групами невелика, однак військові та їхні родини дещо більш дистанційовані щодо цивільних, ніж навпаки. Цивільні найчастіше зазначають, що не хотіли б заводити дружбу з військовими/їхніми родичами. **Неприятнь** цих груп одна до одної також незначна, однак серед військових та їхніх родин неприємнь до цивільних трохи вища. Військові та їхні родини найбільш схильні вважати цивільних злими і зазначати, що вони їм не подобаються. Цивільні частіше говорять, що військовим та їхнім родинам не можна довіряти. Представники обох груп не схильні виявляти **жорстокість** одне до одного. Військові/їхні родичі частіше відчують задоволення від того, коли цивільних ставлять на місце.

Оцінка перебування в більшості/меншості

У третій частині дослідження ми намагалися з'ясувати, чи вважають себе респонденти **частиною більшості або меншості**. Для цього ми запропонували опитаним п'ять тверджень: про справедливість мобілізації, про дії влади для запобігання тривалим відключенням енергопостачання, про джерела забезпечення ЗСУ (донати чи держава), про необхідність повернення українців з-за кордону та про підтримку декомунізації. Респонденти спочатку оцінювали, який відсоток українців, на їхню думку, погоджується з кожним твердженням, а потім оцінювали власну згоду з твердженням. Це дозволило проаналізувати суб'єктивне відчуття респондентів щодо того, чи збігаються їхні погляди з домінуючими в суспільстві.

- Здебільшого респонденти оцінюють свої думки як такі, що збігаються з думкою більшості. Найбільше відчуття консенсусу спостерігаємо в питанні **мобілізації** — 77,5% респондентів вважають, що багато людей у суспільстві думають так само, як і вони. Щодо всіх інших тверджень кількість респондентів, які відносять себе до більшості, майже однакова — від 64,4 до 68%.

- **Близько третини респондентів відносять себе до меншості з усіх питань.** Найбільший цей показник щодо питання про донати — 35,5% вважають, що їхня думка відрізняється від думки більшості українців. Наближений до цього відсотка результат і щодо інших питань, окрім мобілізації — тут лише 23% відносять себе до меншості.

МЕТОДОЛОГІЯ

Мета і методологія дослідження

Дослідження «(По)з'єднані: Поляризація в українському суспільстві» проведене за аналітичними напрацюваннями ВГО «Громадянська мережа “ОПОРА”» і Київської школи економіки, за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Метою дослідження було з'ясувати рівень афективної поляризації в українському суспільстві. Афективна поляризація описує зростання соціальної та емоційної дистанції до інших груп людей та пояснює, чому зменшується згуртованість та доброзичливість між різними групами та окремими людьми (McMurtrie et al., 2024).¹ В рамках цього дослідження ми припускали, що українське суспільство є розділеним на певну кількість груп у відповідності до їхніх поглядів, досвіду, переконань (наприклад, військові, цивільні, прихожани ПЦУ, українці за кордоном тощо). Ми припускали, що члени цих груп схильні мати більш позитивне ставлення до людей, що належать до їхньої групи та більш негативне ставлення до представників інших груп. (наприклад, україномовні українці краще ставляться до інших україномовних українців, але гірше — до російськомовних). У цьому дослідженні ми мали намір оцінити, наскільки вірними є наші припущення про (1) наявність фрагментації українського суспільства внаслідок повномасштабної російської війни в Україні, (2) зростання поляризації між цими групами, (3) зростання схильності людей вважати, що їхні погляди поділяє лише меншість населення.

Опитування виконав Київський міжнародний інститут соціології з 11 по 30 вересня 2024 року методом онлайн-інтерв'ю. У межах дослідження проведено 2055 інтерв'ю, з яких 1855 проводились серед українців, що перебувають на територіях, підконтрольних уряду України,² а 200 — серед громадян, які з початком повномасштабного вторгнення Росії виїхали за кордон. Рекрутинг респондентів було здійснено на основі онлайн-панелі InPoll, яка використовує програмне забезпечення OSA.

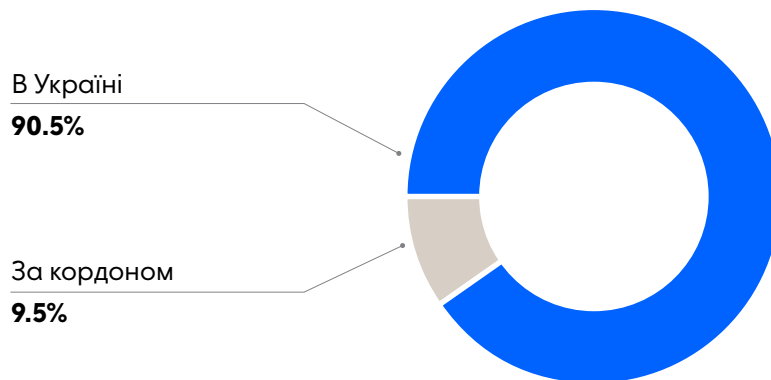
¹ McMurtrie, B., Philipp, M., Hebden, R., & Williams, M. (2024). Development and Validation of the Affective Polarization Scale. *International Review of Social Psychology*, 37(1): 11, 1-16. DOI: <https://doi.org/10.5334/irsp.926>

² На тимчасово окупованих територіях України опитування не проводилось.

Для аналізу даних були розраховані та використані компенсаторні ваги, що базуються на статистиці 2022 року (на основі відповідей респондентів щодо їх місцезнаходження до 24 лютого 2022 року).

Обмеження дослідження: По-перше, респонденти, які беруть участь онлайн опитуваннях, представляють думку більш соціально активної, освіченої та технічно підготовленої частини населення. По-друге, польовий етап дослідження співпав з періодом активних дискусій щодо та ухваленням №8371 про заборону релігійних організацій, пов'язаних з Російською православною церквою — активний політичний процес з цього питання міг вплинути на погляди та реакції респондентів на згадки вірян православних церков у опитуванні.

Зараз ви проживаєте в Україні чи за кордоном

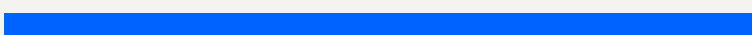

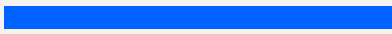
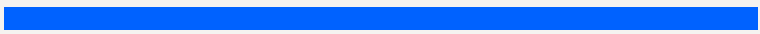
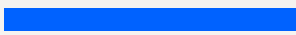

Вибірка українців, що перебувають в Україні

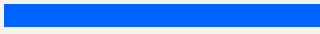
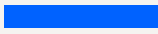
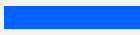
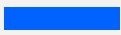
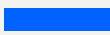

Для частини дослідження, яка проводилась серед українців, що перебувають на територіях, підконтрольних уряду України, застосовувалась стратифікована стохастична вибірка. Вибірка є репрезентативною для дорослого населення України за такими показниками, як стать, вік, тип поселення та макрорегіон. Наприкінці дослідження також було організовано донабір респондентів, що є прихожанами Московського патріархату.

Вибірка українців, що перебувають за кордоном

Для опитування за кордоном використовувалась цільова вибірка 200 респондентів. Стратифікація проводилась на рівні країн знаходження опитаних. Вибірка не є репрезентативною для українців за кордоном.

СТАТЬ	
Жінка	50,3%
Чоловік	49,7%

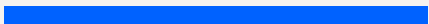
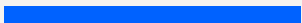
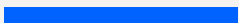
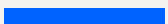

ВІКОВА ГРУПА	
18–29	25,8%
30–44	50,1%
45–59	19,4%
60+	4,7%

У ЯКІЙ ОБЛАСТІ ВИ ПРОЖИВАЛИ ДО 24.02.2022?	
м. Київ	21,0%
Дніпропетровська	10,3%
Харківська	9,0%
Запорізька	7,7%
Донецька	7,1%
Львівська	4,8%
Івано-Франківська	4,2%
Одеська	3,5%
Київська	3,3%
Луганська	3,2%
Волинська	3,2%

У ЯКІЙ ОБЛАСТІ ВИ ПРОЖИВАЛИ ДО 24.02.2022?

Чернігівська	2,8%	
Житомирська	2,7%	
Рівненська	2,5%	
Херсонська	2,4%	
Кіровоградська	2,1%	
Закарпатська	2,0%	
Вінницька	1,9%	
Миколаївська	1,7%	
Сумська	1,3%	
Тернопільська	1,2%	
Полтавська	1,2%	
Черкаська	0,6%	
Хмельницька	0,4%	

ГЕОГРАФІЧНИЙ РОЗПОДІЛ (ПО КРАЇНАХ)

Німеччина	28.15	
Польща	19.72	
Франція	15.54	
Чехія	10.7	
Великобританія	5.44	
Нідерланди	3.80	
США	2.36	
Болгарія	2.24	
Словаччина	2.12	
Іспанія	1.28	

ГЕОГРАФІЧНИЙ РОЗПОДІЛ (ПО КРАЇНАХ)

Австрія	1.19	■
Румунія	1.05	■
Швейцарія	0.94	■
Молдова	0.83	■
Бельгія	0.70	■
Італія	0.59	■
Фінляндія	0.59	■
Канада	0.42	■
Норвегія	0.35	■
Ірландія	0.24	■
Португалія	0.24	■
Туреччина	0	
Інша (запишіть)	1.5	■

РОЗДІЛ 1.

Профіль учасників дослідження

Виїзд зі свого населеного пункту

Більшість респондентів (73,5%) стверджують, що не виїжджали зі свого населеного пункту через повномасштабне вторгнення. 16% відповіли, що мали досвід виїзду до іншого населеного пункту через повномасштабну війну — дещо частіше це респонденти віком 30–44 роки (17,2%). Натомість серед опитаних віком понад 60 років виїжджали тільки 14,9%. Серед молоді 18–29 років виїжджали до інших населених пунктів 12,6%. Досвід внутрішнього переміщення частіше мали мешканці обласних центрів (18,5%), ніж сільської місцевості (13,2%).

8,9% опитаних зазначили, що через повномасштабне вторгнення виїхали за кордон. Таких більше серед жінок (10,3% проти 7,1% серед чоловіків) та людей віком 18–29 (9,3%) і 30–44 роки (13,1%). В інших вікових категоріях відсоток тих, хто виїхав за кордон, не перевищує 7%. За кордон також помітно частіше виїздили жителі обласних центрів (11,2%), ніж мешканці інших міст області (6,8%) та сіл (7,6%).

Рис. 1.1. Чи виїжджали Ви зі свого населеного пункту до іншого населеного пункту України або за кордон через повномасштабне вторгнення?

Примітка: Дані відображають досвід і погляди респондентів, що проживають на території України (крім тимчасово окупованих територій).

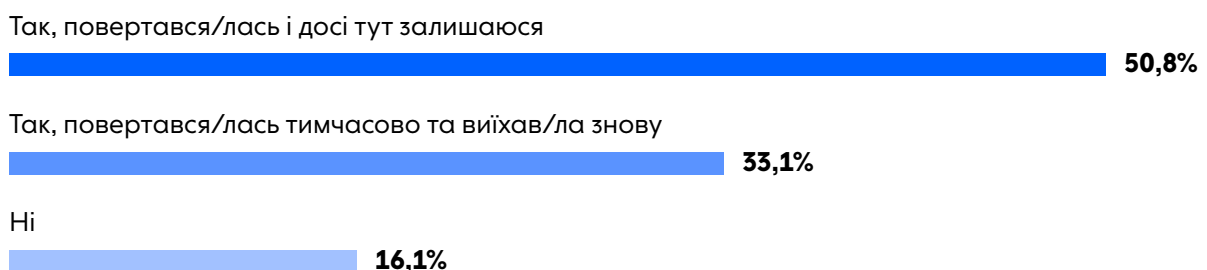
Повернення до свого населеного пункту

3-поміж українців, які мали досвід виїзду до іншого населеного пункту в межах України, більшість (50,8%) повернулися до своїх населених пунктів і досі проживають там. Таких більше серед жінок (56,2%), ніж серед чоловіків (43,5%), а також серед людей віком понад 60 років (59%). Серед молоді 18–29 років цей відсоток є найнижчим і становить 38,2%. Частіше повертаються мешканці маленьких міст області (63%) та обласних центрів (53,3%), натомість серед жителів сільської місцевості повертаються лише 35,9%.

Велика частка респондентів (33,1%) зазначили, що тимчасово повернулися до свого населеного пункту та виїхали знову. Це переважно чоловіки (43,8% проти 25,1% серед жінок) та опитані віком 18–29 років (42%). Серед людей, старших за 60 років, частка тих, хто повернувся та виїхав знову, найнижча, і становить 20,4%. Жителі сільської місцевості (54,6%) й обласних центрів (30,7%) частіше зазначали, що були змушені повторно виїхати.

16,1% опитаних не повернулися до своїх населених пунктів. Серед цієї групи більше жінок (18,7% проти 12,7% серед чоловіків), молоді 18–29 років (19,8%) і людей, старших за 60 років (20,6%). Не повертаються до своїх населених пунктів здебільшого мешканці маленьких міст (24,4%) та обласних центрів (16%), серед мешканців сіл ця частка є найменшою (9,5%).

Рис. 1.2. Чи Ви повернулися до населеного пункту, де ви проживали до 24 лютого 2022 року?

Примітка: Дані відображають досвід і погляди респондентів, що проживають на території України (крім тимчасово окупованих територій).

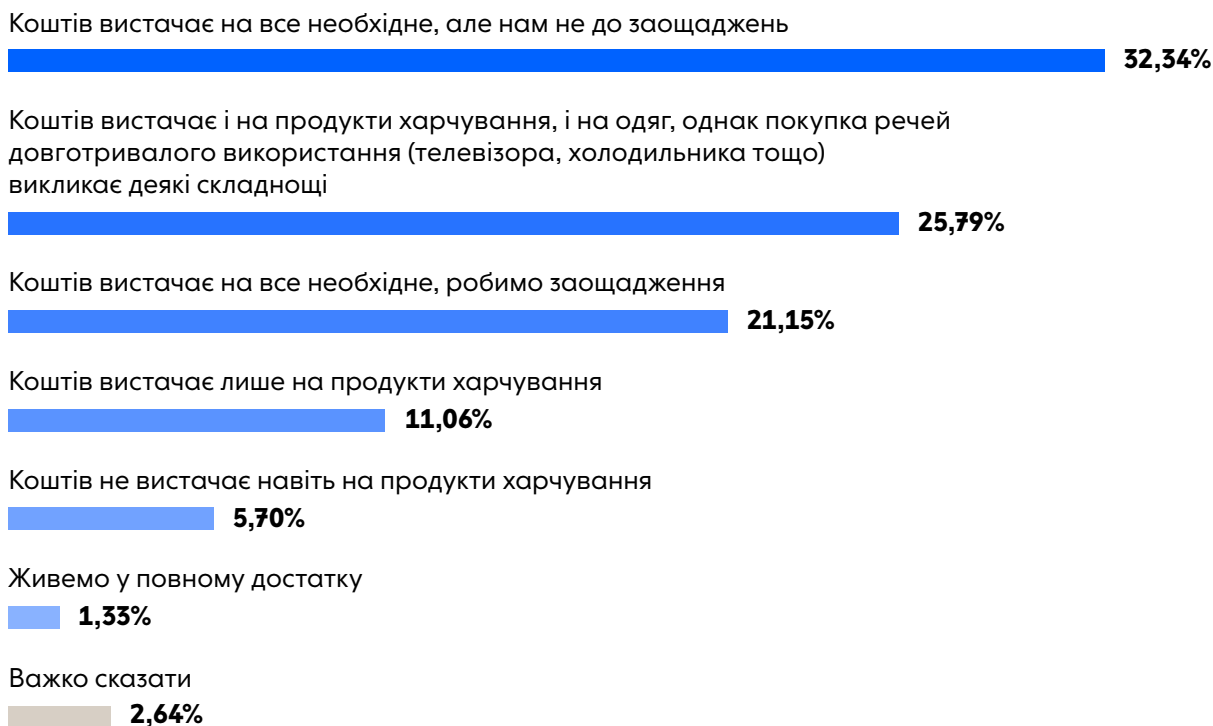
Матеріальне становище респондентів

17% респондентів зазначили, що мають дуже низький або низький достаток: 11,06% вказали, що грошей вистачає на їжу, а 5,7% — що не вистачає навіть на неї. Про нестачу коштів на продукти харчування частіше говорять люди, старші за 60 років (7,8%), а можливість купувати лише продукти мають близько 12% опитаних віком від 18 до 59 років. Про нестачу коштів навіть на продукти харчування частіше говорять люди з сільської місцевості (9,8% проти 3,6% у обласних центрах), натомість про те, що коштів вистачає лише на продукти, частіше говорять мешканці обласних центрів (12,8%).

Середній достаток має більшість респондентів: 25,79% вказали, що коштів вистачає на все необхідне, однак покупка речей довготривалого використання викликає певні труднощі, а 32,3% опитаних зазначили, що грошей вистачає на все необхідне, але вони не можуть заощаджувати. Купівля речей довготривалого використання частіше є проблемою для опитаних віком 45–59 років (33,7%), а не можуть робити заощадження однаково часто люди віком 18–44 і понад 60 років (на рівні 33%). Про складнощі з придбанням речей довготривалого користування частіше говорять мешканці обласних центрів (34,3% проти 20,7% у селах), а от робити заощадження важче людям, які живуть у маленьких містах (35,7% проти 30% у селах та обласних центрах).

Про високий достаток заявили 22,5% респондентів (вони вказали, що можуть заощаджувати або живуть у повному достатку). Найчастіше про це говорили або молоді від 18 до 29 років (26,8% роблять заощадження), або респонденти, старші за 60 років (23%). Найважче робити заощадження людям віком 45–59 років (15,8%). Про можливість робити заощадження частіше говорять мешканці сільської місцевості (25,5% проти 17,2% жителів обласних центрів).

Рис. 1.3. Яким є Ваше матеріальне становище зараз?

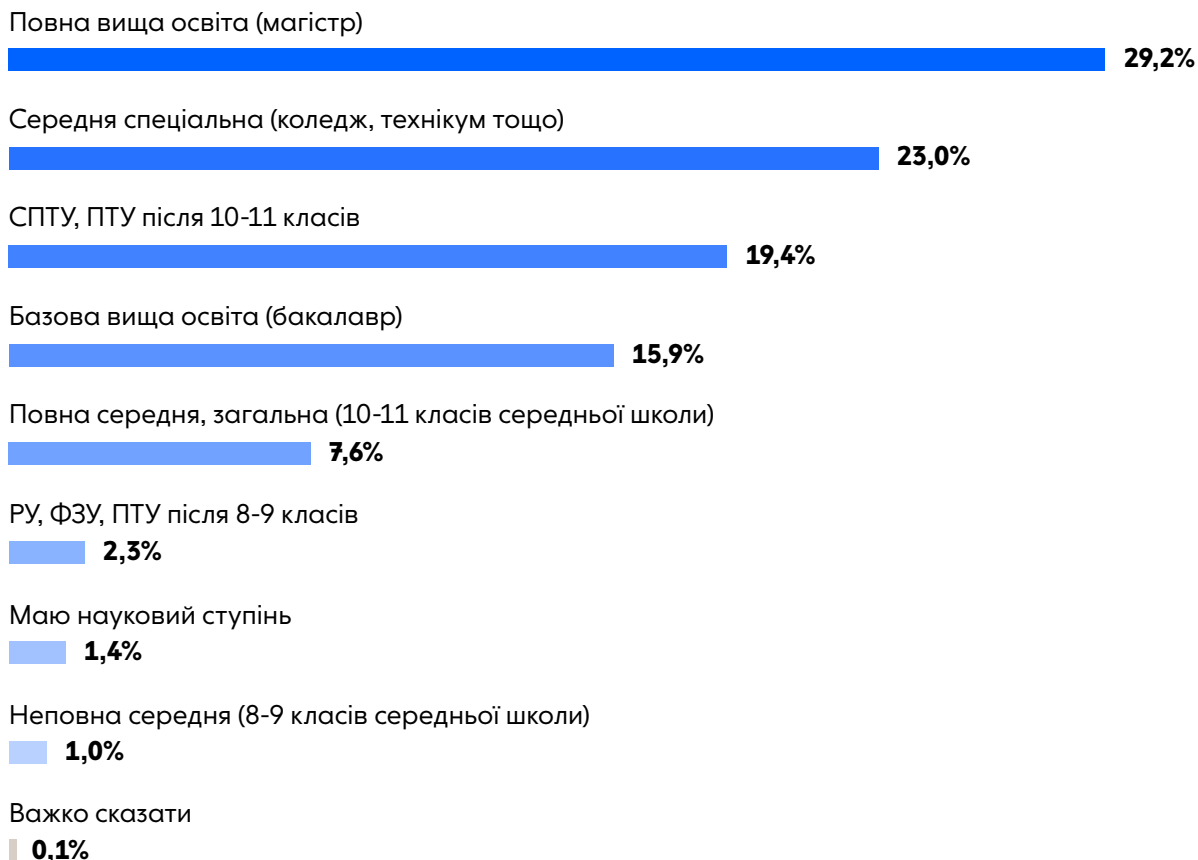
Який найвищий рівень освіти Ви отримали?

46,5% респондентів мають вищу освіту: з них 1,4% мають науковий ступінь, 15,9% — ступінь бакалавра, 29,2% — ступінь магістра. Магістерський і наукові ступені частіше мають люди віком 30–44 роки (42,6% та 2,8% відповідно), натомість бакалаврський ступінь — молодь 18–29 років (29%). Найменший відсоток людей з вищою освітою серед старших за 60 років (32,6%). Чоловіки частіше мають магістерський ступінь, ніж жінки (33,4% проти 26,1%). Вищу освіту частіше мають люди, які до російського вторгнення мешкали в обласних центрах (54,4% опитаних) та сільській місцевості (44,5%), а от серед жителів маленьких міст ця частка найнижча (36,7%).

Не мають вищої освіти 53,3% опитаних: 44,7% мають середню спеціальну або професійно-технічну освіту, 7,6% — повну середню, 1% — неповну середню освіту. Про наявність середньої спеціальної або професійно-технічної освіти частіше говорили люди, старші за 60 років (57,7%), та віком 45–59 років (48,7%), а найменше її мали опитані віком 30–44 роки (32,3%). Лише повну середню освіту очікувано мають молоді респонденти 18–29 років (12,2%) та старші за 60 років (8,6%). Жінки

частіше отримують професійно-технічну освіту, ніж чоловіки (47,5% проти 40,8%). Також професійно-технічну освіту частіше мають мешканці маленьких міст (53,6%) і сіл (46,1%), ніж обласних центрів (38,1%).

Рис. 1.4. Який найвищий рівень освіти Ви отримали?

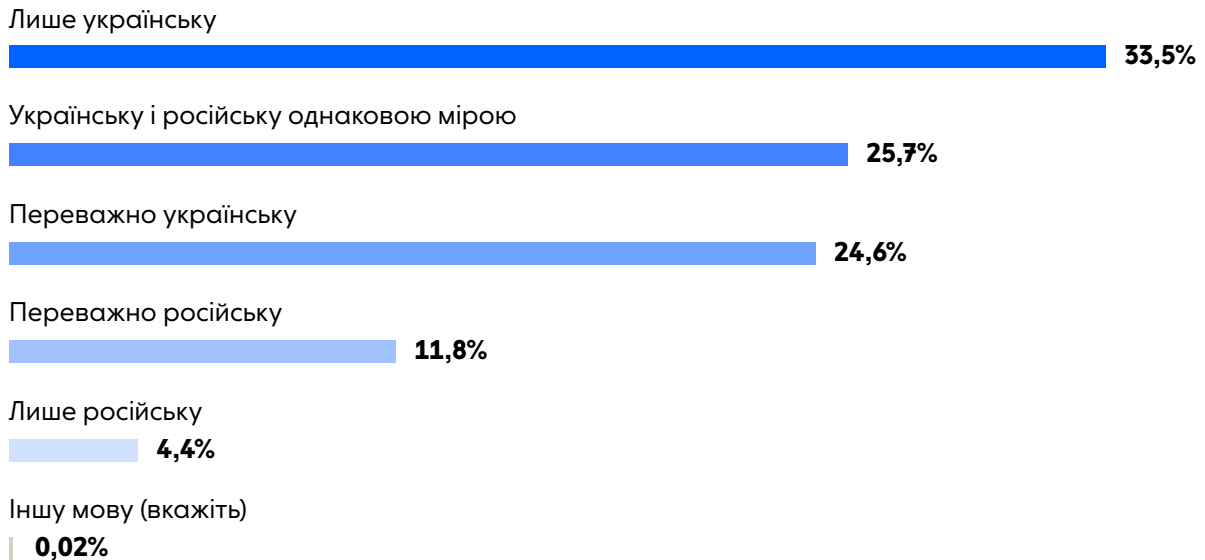

Яку мову ви використовуєте у повсякденному спілкуванні?

Більшість респондентів (58,2%) спілкуються українською мовою, 16,1% використовують переважно російську. 25,7% опитаних спілкуються обома мовами однаково. Українською мовою найчастіше спілкується молодь 18–29 років (66,1%), а найменше її використовують респонденти віком понад 60 років (54,8%). Російською мовою частіше спілкуються опитані, старші за 60 років (21,6%), найрідше — опитані 18–44 років (13%). Українську мову частіше використовують мешканці сіл (64,1%) та обласних центрів (60,8%), жителі маленьких містечок — дещо рідше (47,1%). Натомість

у менших містах частіше використовують російську (20,9% проти близько 14% в обласних центрах або селах) або однаковою мірою спілкуються російською та українською (32% проти 23% в обласних центрах і селах).

Рис. 1.5. Яку мову Ви використовуєте у повсякденному спілкуванні?

До якої конфесії або релігії, якщо така є, Ви себе відносите?

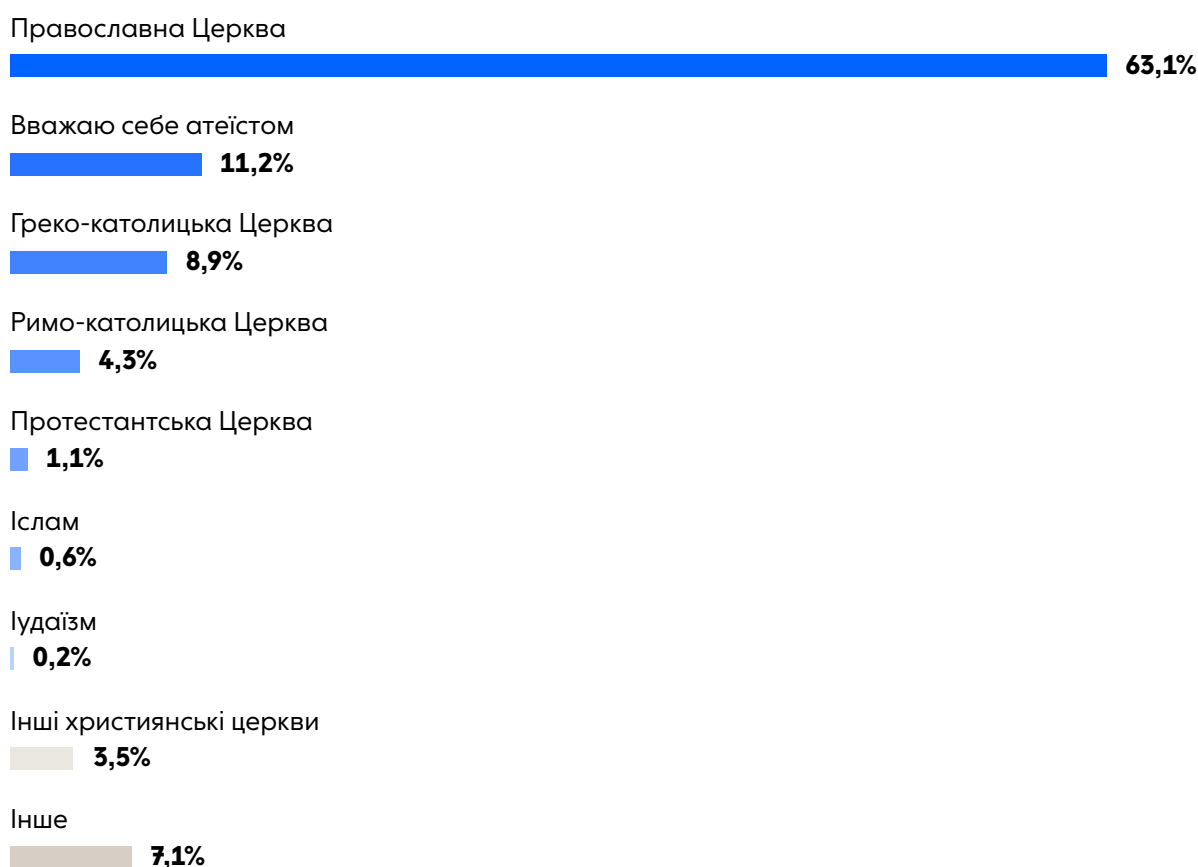
63,1% опитаних відносять себе до православної церкви, до інших християнських течій належать 17,9%. Іслам сповідують 0,6% респондентів, юдаїзм — 0,2%, ще 7,1% відносять себе до інших релігій. Православними частіше вважають себе старші респонденти: серед опитаних віком 18–29 років православними є 56,5%, а серед респондентів віком понад 60 років — 66%. Щодо інших християнських церков спостерігається схожа тенденція.

До православної церкви частіше відносять себе жінки (67,1%), ніж чоловіки (57,7%). Також частіше православними назвали себе люди, які до повномасштабного вторгнення мешкали в обласних центрах (69,1%), ніж у селах (60%) та маленьких містах (56,9%).

До римо-католицької церкви частіше відносять себе мешканці сіл (8,8% проти 1% у обласних центрах), а з греко-католицькою церквою частіше асоціюють себе люди з маленьких міст (11% проти 7,2% в обласних центрах).

Атеїстами вважають себе 11,2% опитаних. Найбільше їх серед молоді 18–29 років (19,8%), а з віком їхня кількість поступово зменшується (5,7% серед опитаних, старших за 60 років). Атеїстів більше серед чоловіків (15,7%), ніж серед жінок (7,8%). Атеїстами частіше вважають себе мешканці маленьких міст (13,4%), ніж жителі обласних центрів (11,6%) та сіл (8,9%).

Рис. 1.6. До якої конфесії або релігії, якщо така є, Ви себе відносите?

До якої саме православної церкви Ви себе зараховуєте?

Серед опитаних, які вважають себе православними, 67,7% відносять себе до Православної церкви України (ПЦУ). До неї досить рівномірно зараховують себе представники усіх вікових груп (на рівні 74%), крім людей, старших за 60 років, де 52,5% відносять себе до ПЦУ. Люди, які до повномасштабного вторгнення мешкали в обласних центрах (75,3%) та селах (73,4%), частіше відносять себе до ПЦУ, ніж мешканці менших міст (46,1%).

Натомість до Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) зараховують себе 13,8% опитаних. Як і у випадку з ПЦУ, представники молодших вікових груп рівномірно відносять себе до УПЦ МП (на рівні 16,5%), а серед респондентів, старших за 60 років, таких лише 7,6%. Чоловіки частіше відносять себе до УПЦ МП (17,2% проти 11,6% серед жінок). Серед людей, які до повномасштабного вторгнення мешкали в обласних центрах, 16,6% зараховують себе до УПЦ МП, натомість серед мешканців менших міст (11,9%) та сіл (10,9%) цей відсоток менший.

Ще 18,4% респондентів обрали варіант «інше», а не одну з двох запропонованих церков. Найбільше таких людей серед респондентів віком понад 60 років — 39,9%, а також серед молоді віком 18–29 років — 10,2%. Жінки частіше вказують, що не відносять себе до жодної з двох церков, ніж чоловіки (20,9% проти 14,6%). Також цей варіант частіше обирають респонденти, що до повномасштабного вторгнення мешкали у обласних центрах (42%), ніж у селах (15,7%) та інших містах (8%).

Рис. 1.7. **А до якої саме Православної Церкви Ви себе зараховуєте?**

Православна Церква України

Українська Православна Церква Московського Патріархату

Інше

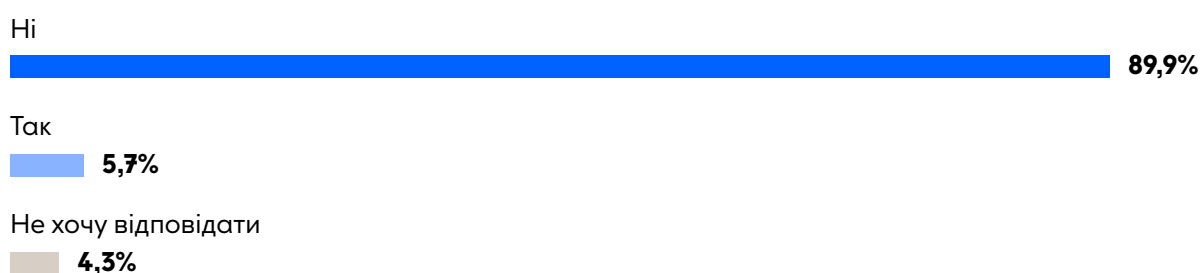

Примітка: Питання ставили лише тим респондентам, які дали відповідь «Православна Церква» на питання «До якої конфесії або релігії, якщо така є, Ви себе відносите?»

Чи брали ви участь у воєнних діях на Сході України у 2014–2022 роках?

89,9% респондентів зазначили, що не брали участь у воєнних діях у 2014–2022 роках, а 5,73% опитаних мали такий досвід. Найбільша частка учасників бойових дій серед вікових груп 30–44 роки (7%) та понад 60 років (6,2%), дещо менша — серед опитаних віком 45–59 років (4,9%) та 18–29 років (3,7%). Чоловіки очікувано частіше брали участь у воєнних діях у 2014–2022 роках (9,3%), ніж жінки (3%).

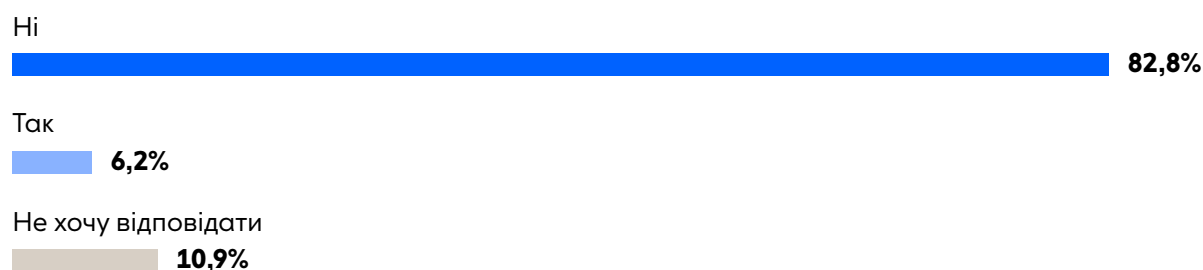
Рис. 1.8. Чи Ви брали участь у воєнних діях на сході України у 2014-2022 роках?

Чи ви брали участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?

6,2% опитаних зазначили, що брали участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року, натомість 82,8% не мали такого досвіду. Найчастіше у бойових діях брали участь респонденти віком 30–44 роки (10,6%) та 45–59 років (8,9%), а от серед опитаних віком 18–29 років (2,7%) та понад 60 років (1,5%) їхня кількість значно нижча. У бойових діях після початку повномасштабного вторгнення також частіше брали участь чоловіки (11,8%), ніж жінки (2%).

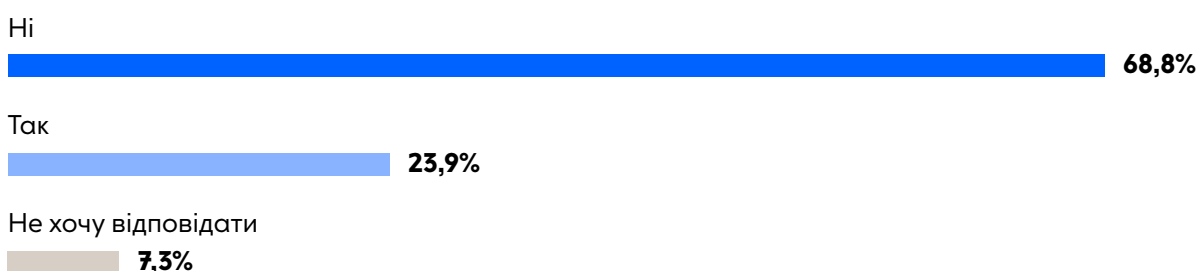
Рис. 1.9. Чи ви брали участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?

Чи брали члени вашої родини участь у воєнних діях на Сході України у 2014–2022 роках?

23,9% респондентів мають родичів, які брали участь у воєнних діях у 2014–2022 роках, 68,8% не мають рідних, що воювали у цей період. Найбільша частка опитаних, які говорили, що їхні рідні брали участь у воєнних діях у 2014–2022 роках, серед респондентів віком 18–29 років (27,7%) та 45–59 років (27%), найменша — серед респондентів віком 30–44 роки (18,8%).

Рис. 1.10. Чи члени Вашої родини брали участь у воєнних діях на Сході України у 2014-2022 роках?

Чи брали члени вашої родини участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?

Натомість 37,5% респондентів повідомили, що члени їхніх родин брали участь у воєнних діях вже після початку повномасштабного вторгнення. Ця частка на 13,6% вища, ніж частка людей, які вказали, що їхні рідні воювали у 2014–2022 роках. Люди середнього віку (45–59 років) частіше кажуть про учасників бойових дій серед своїх рідних (44%). Найменше про це зазначають люди віком 30–44 роки (33,8%).

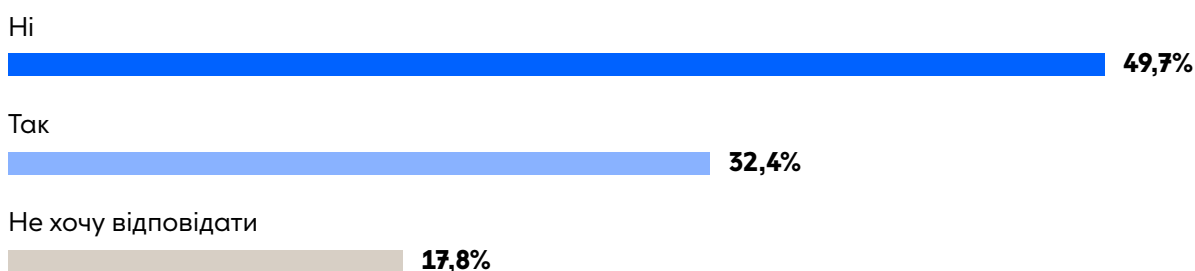
Рис. 1.11. Чи члени Вашої родини брали участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?

Чи загинули члени вашої родини на фронті?

Серед респондентів, чиї рідні брали участь в бойових діях, 32,4% втратили своїх близьких на фронті. Найвища частка опитаних, які заявили про втрати у родині, — серед респондентів віком 18–29 років (43,2%). Натомість серед інших вікових категорій цей показник дещо менший (на рівні 30%). Чоловіки частіше говорять про те, що їхні рідні загинули на фронті (38,8% проти 27,5% серед жінок).

Рис. 1.12. Чи члени Вашої родини загинули на фронті?

Примітка: Респондентам ставили це запитання, лише якщо вони відповіли «так» принаймні на одне з цих запитань: «Чи брали члени вашої родини участь у воєнних діях у 2014–2022 році?», «Чи брали члени вашої родини участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?»

Чи потрапляли члени вашої родини в полон?

Частка респондентів, чиї близькі потрапляли до російського полону, також виявилася доволі високою: про це повідомила п'ята частина опитаних (15,2%). Відносно частіше повідомляють про рідних у полоні люди старшого віку (16,5%), натомість найнижчий цей показник серед 30–44-річних (13,4%).

Рис. 1.13. Чи члени Вашої родини потрапляли в полон?

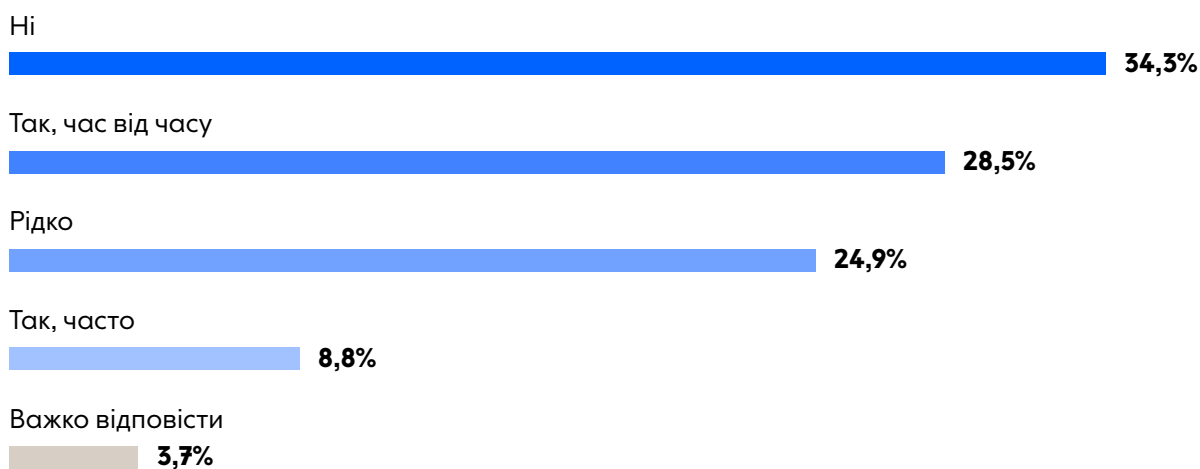
Примітка: Респондентам ставили це запитання, лише якщо вони відповіли «так» принаймні на одне з цих запитань: «Чи члени вашої родини брали участь у воєнних діях у 2014–2022 році?», «Чи члени вашої родини брали участь у воєнних діях після 24 лютого 2022 року?»

Чи займаєтеся ви волонтерською діяльністю, пов'язаною з війною?

62% опитаних зазначили, що займаються волонтерською діяльністю, пов'язаною з повномасштабним російським вторгненням (з них 8,6% сказали, що роблять це часто, 28,5% — час від часу, 24,9% — рідко). Найчастіше волонтерською діяльністю, пов'язаною з війною, займається молодь 18–29 років (65,4%, з них 11,3% роблять це часто), а найменший цей відсоток серед людей, старших за 60 років (58,8%, з них 6,8% роблять це часто). Жінки волонтерять частіше, ніж чоловіки (64,4% проти 58,9% серед жінок).

Не займаються волонтерською діяльністю, пов'язаною з війною, 34,3% респондентів. Цей відсоток дещо вищий серед чоловіків (37%), ніж серед жінок (32,3%). Серед вікових категорій найчастіше не волонтерять люди віком 45–59 років (39,3%), найрідше — опитані віком 18–29 років (29,3%).

Рис. 1.14. Чи Ви займаєтеся волонтерською діяльністю, пов'язаною з війною?

Чи проживали ви, ваші родичі/друзі на окупованих територіях хоча б якийсь час?

Загалом більшість опитаних (52,1%) не мали досвіду проживання на тимчасово окупованих територіях України, а також не мали родичів або друзів, які б мешкали на ТОТ ані протягом 2014–2021 років, ані після 24 лютого 2022 року.

Респонденти, які певний час проживали на тимчасово окупованих територіях, становлять меншість: 5,2% проживали на ТОТ у період з 2014 до 2021 року, 7,7% — після 24 лютого 2022 року. Про життя на тимчасово окупованих територіях з 2014 до 2021 роки переважно говорять старші люди (5,2% опитаних віком 45–59 років та 6,9% респондентів, старших за 60 років). Натомість серед молоді 18–29 років лише 3,3% проживали на ТОТ у цей період часу. Серед тих, хто жив на ТОТ після повномасштабного вторгнення, також більше представників старшого покоління: про такий досвід сказали понад 9% усіх опитаних, старших за 45 років. Серед молодших респондентів ця частка залишається на рівні 4,9%.

Водночас досить багато опитаних зазначили, що їхні родичі або друзі проживали на тимчасово окупованих територіях. Так, 20% респондентів відповіли, що їхні родичі або друзі проживали на ТОТ у 2014–2021 роках, 27,7% мали друзів чи рідних на ТОТ вже після початку повномасштабного вторгнення. Старші люди мають більше рідних чи друзів, які проживали на ТОТ у 2014–2021 роках: серед старших за 60 років ця частка становить 23,1%, а серед молоді 18–29 років — лише 13,6%. Родичів і друзів, які жили на ТОТ після початку повномасштабного вторгнення, мають здебільшого старші респонденти: 31,1% опитаних віком 45–59 років і 30,6% опитаних віком понад 60 років. Натомість серед молоді 18–29 років цей показник становить 19,5%, а серед людей 30–44 роки ця частка становить 26,3%.

Рис. 1.15. Чи проживали ви, ваші родичі/друзі на окупованих територіях хоча б якийсь час?

Чи маєте ви досвід проживання в зоні бойових дій?

Більшість опитаних не мали досвіду проживання у зоні бойових дій (79,8%), а про його наявність зазначили 12,2% респондентів. Чоловіки частіше говорили, що певний час жили поблизу лінії фронту (15,7%), ніж жінки (9,5%). Також дещо вищим цей відсоток виявився серед людей віком 30–44 роки (17,1%) та 45–59 років (16,5%), а найнижчим — серед молоді 18–29 років (4,2%).

Рис. 1.16. Чи маєте Ви досвід проживання в зоні бойових дій?

Примітка: Респондентам не ставили це запитання, якщо вони відповіли «Так, я проживав на ТОТ у 2014–2021 роках» або «Так, я проживав на ТОТ після 24 лютого 2022 року» на запитання «Чи проживали ви, ваші родичі/друзі на окупованих територіях хоча б якийсь час?»

РОЗДІЛ 2.

Віньєткове дослідження

Методологія

Аби з'ясувати, чи впливає належність до певної соціальної групи на ставлення до людини, ми провели факторіальне опитування — різновид експерименту, що дозволяє вивчити оцінки респондентів щодо гіпотетичних ситуацій, які називають віньєтками.

У факторіальному опитуванні кожен опитаний оцінював кілька сценаріїв, що містять різні комбінації характеристик. Респонденти оцінювали ставлення до гіпотетичних персонажів, які нещодавно поселилися біля них. Ці персонажі були прихожанами різних церков (**Фактор 1: Конфесійна приналежність**), мали різні стратегії (не-)участі у Збройних Силах України (**Фактор 2: Служба**), спілкувалися різною мовою в повсякденному житті (**Фактор 3: Мова спілкування**), мали різний досвід переміщення через війну (**Фактор 4: Факт переміщення**) та по-різному споживали російський контент в інтернеті (**Фактор 5: Споживання російських медіа**). Варіанти описів для кожного фактора представлені в Таблиці 1. Наприклад, сценарії були сформульовані подібним чином:

Уявіть, що до вашого будинку переїхав новий сусід. Його звать Віталій, він **виїхав з прифронтових територій**. Віталій призовного віку, і зараз він **намагається не виходити з дому, щоб уникнути мобілізації**. Він спілкується переважно **російською мовою**. Віталій є прихожанином **Української Православної Церкви Московського Патріархату**. Він принципово **не споживає російський контент**.

Кожен зі сценаріїв містив один з рівнів кожного з **5 факторів**, наведених у **Таблиці 1**. У прикладі вище ці рівні виділені жирним. Усього ми сформували **192 сценарії** з різними комбінаціями кожного з 5 факторів. Усі сценарії ми випадковим чином розділили на **32 набори з 6 описами** гіпотетичного нового сусіда. Кожен респондент випадковим чином отримував один із цих наборів.

Ставлення до персонажів респонденти оцінювали за трьома питаннями: 1) «**Чи подобається вам ця людина?**» (змінна Симпатії); 2) «**Чи хотіли б ви, щоб ця людина була вашим сусідом?**» (змінна Дистанції); 3) «**Чи відчуватимете Ви радість, якщо з цією людиною трапиться щось погане?**» (змінна Зловтіхи). Всі питання оцінювалися за шкалою від 1 до 10, де 1 — повна незгода з твердженням, а 10 — повна згода.

Змінюючи опис цих сценаріїв, ми можемо визначити, як конкретна характеристика впливає на думку респондента. Перевага цього методу в тому, що респонденти розглядають всі характеристики одночасно, що дозволяє легше порівняти їхній вплив і знижує ймовірність того, що респонденти відповідатимуть так, як вважають соціально прийнятним, а не чесно.

Таблиця 1. **Фактори та рівні факторіального опитування.**

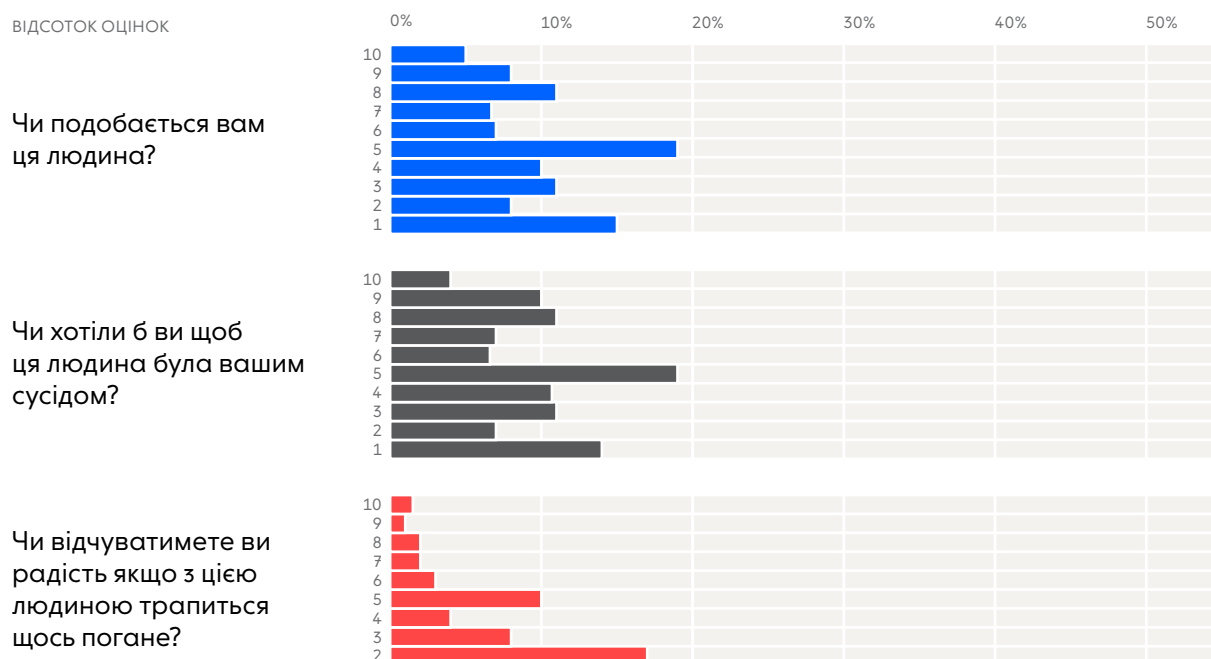
ФАКТОРИ	РІВНІ
Конфесійна приналежність	<ul style="list-style-type: none"> Прихожанин Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП) Прихожанин Православної Церкви України (ПЦУ)
Служба	<ul style="list-style-type: none"> Служить у Збройних Силах України (ЗСУ) Користується правом на відстрочку від служби/бронювання Намагається не виходити з дому, щоб уникнути мобілізації
Мова спілкування	<ul style="list-style-type: none"> Переважно російська Переважно українська
Факт переміщення	<ul style="list-style-type: none"> Місцевий Виїхав з окупації Виїхав із прифронтових/наближених до фронту територій Виїжджав за кордон після 24 лютого 2022 року та повернувся в Україну

ФАКТОРИ	РІВНІ
Споживання російських медіа	<ul style="list-style-type: none"> · Дивиться російські новини та воєнкорів на ютубі · Дивиться російські серіали та розважальний контент у соцмережах · Дивиться російських опозиційних блогерів · Принципово не споживає російський контент

Аналіз впливу відбувався шляхом порівняння оцінених граничних середніх значень (estimated marginal means) для факторів комбінацій їх рівнів. Граничні середні отримані з моделей дворівневої множинної регресії (L1 = відповідь на віньєтку, L2 = респондент), де залежними змінними виступали змінні ставлення, а незалежними — фактори віньєток. Кількість спостережень — 12330 відповідей на віньєтку.

Результати

Рис. 2.1. Розподіл оцінок ставлення до описаних у віньєтках персонажів (залежні змінні)

Розподіл ставлення до описаних персонажів за кожним із питань зображено на Рис. 2.1. Загалом респонденти ставляться до персонажів здебільшого нейтрально. Оцінки симпатії та дистанції не розташовані на крайніх значеннях шкали, а розподілені рівномірно. Тобто обрані фактори або не викликають сильних емоцій, або їхній вплив врівноважується іншими (якщо одна характеристика викликає негативну реакцію, інша може викликати позитивну, і це допомагає зберегти баланс).

На третьому графіку бачимо, що оцінки за питанням про радість від чужих неприємностей є переважно низькими³. Разом з тим, навіть якщо персонажі не викликають симпатії у респондентів, це не призводить до зловтіхи. Цю тезу підтверджує практично нульовий коефіцієнт кореляції Спірмена між зловтіхою й іншими вимірами ставлення (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. **Кореляція Спірмена між вимірами ставлення до персонажів у віньєтках**

	ДИСТАНЦІЯ	СИМПАТІЯ	ЗЛОВТІХА
ДИСТАНЦІЯ	1.0	0.84	-0.07
СИМПАТІЯ	0.84	1.00	-0.04
ЗЛОВТІХА	-0.07	-0.04	1.0

Всі коефіцієнти значущі на рівні 0.01

³ Варто зазначити, що бажання зла іншим людям зазвичай не схвалюється в суспільстві, і це могло вплинути на щирість відповідей. Разом з тим, відсутність нагляду з боку інтерв'юера і дизайн опитування мали мінімізувати цей вплив.

Вплив характеристик на ставлення

На основі нашого аналізу можна зробити висновок, що більшість характеристик, які ми використовували для опису персонажів у віньєтках, не мають суттєвого впливу на рівень симпатії чи дистанціювання від цих персонажів (Рис. 2.2–2.4). Наприклад, симпатія до персонажів, які відвідують різні церкви, відрізняється несуттєво: очікувані середні значення симпатії та симпатії до прихожан Православної Церкви України становлять приблизно 5,2, тоді як для прихожан Української Православної Церкви Московського Патріархату — близько 4,8.

Також важливо зазначити, що респонденти не проявляють значно більшої радості у випадку, якщо з персонажем трапиться щось негативне. Середні значення для різних характеристик коливаються в межах 2,3–2,7, що свідчить про відсутність сильної негативної реакції. Тобто жодна з характеристик сама по собі не викликає у респондентів особливо сильних емоційних реакцій.

Водночас однією з характеристик, яка позитивно впливає на ставлення до персонажа, є служба в армії. Наприклад, для персонажів, які служать у ЗСУ, середнє значення симпатії становить приблизно 5,5, а для тих, хто намагається уникнути мобілізації, — лише 4,7. Принципова відмова від споживання російського контенту також додає персонажу симпатії.

З іншого боку, зв'язки з Росією (наприклад перегляд російських медіа) негативно впливають на ставлення до персонажа, але цей вплив не є різко вираженим. Так, персонажів, які дивляться російські серіали чи блогерів, оцінювали трохи нижче в контексті симпатії (близько 5,0) порівняно з тими, хто не споживає російський контент — до них симпатія трохи вища (близько 5,5). Цікаво, що негативний вплив перегляду російського контенту в інтернеті не сильно змінюється залежно від того, що саме дивиться персонаж: російські новини, розважальний контент чи російську опозицію.

Дослідження не виявило статистично значущих відмінностей у ставленні до людей, які повернулися з-за кордону чи були вимушені покинути Україну через війну.

Рис. 2.2. Очікувані середні значення симпатії до описаного у віньєтці персонажа

Рис. 2.3. Очікувані середні значення дистанції до описаного у віньєтці персонажа (перевернута шкала)

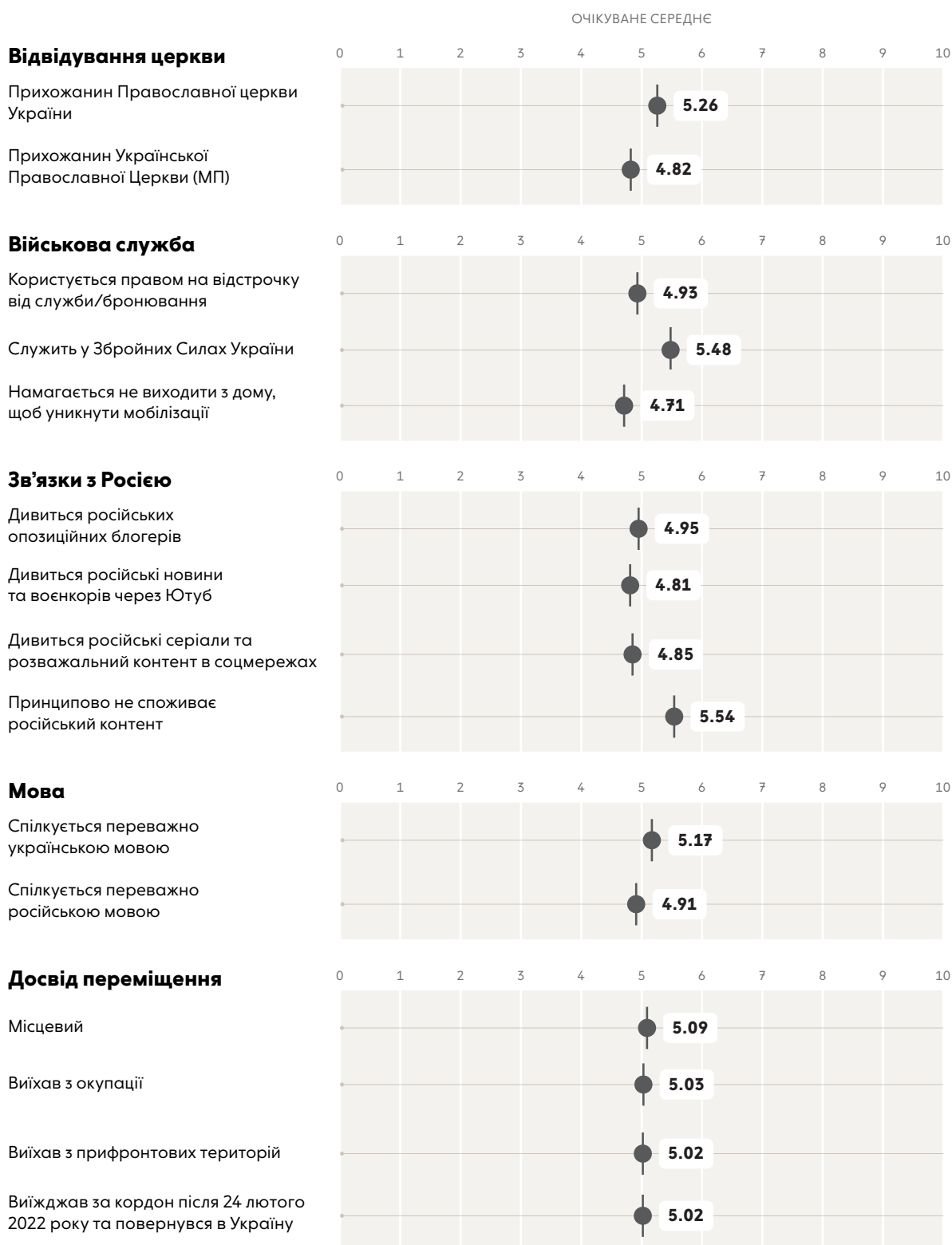

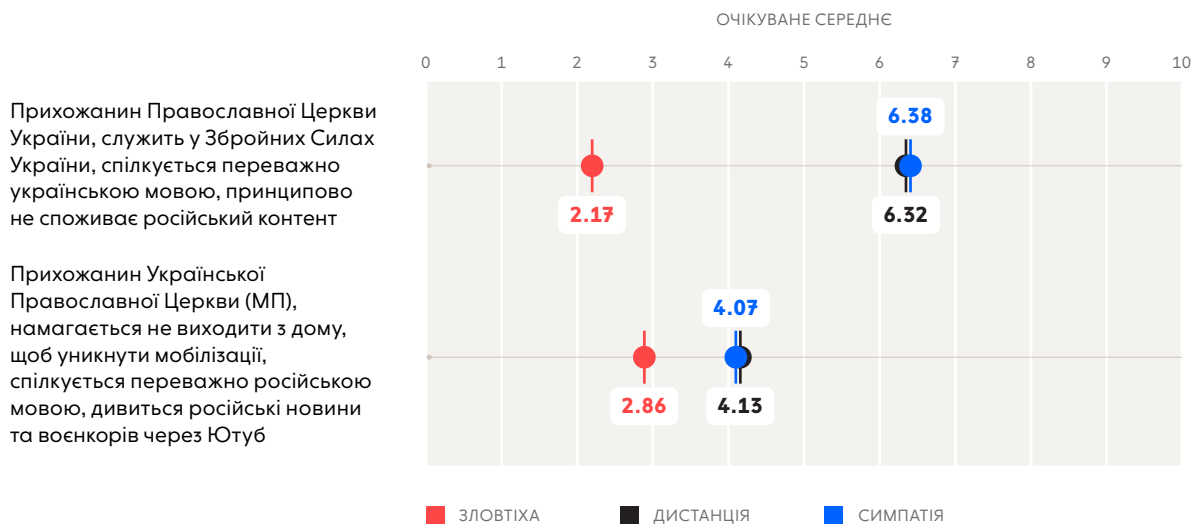
Рис. 2.4. Очікувані середні значення зловтіхи над описаним у віньєтці персонажем

Модель дозволяє розрахувати ставлення до людей з найбільш позитивно та найбільш негативно оціненими характеристиками. Із Рис. 2.5 видно, що при поєднанні таких характеристик різниця в ставленні до персонажів стає ще більш помітною. Українців, які не розірвали зв'язків з російською культурою і ухиляються від військової служби, оцінюють значно гірше, ніж тих, хто має чітко виражені «українськоцентричні» орієнтації.

Втім, навіть у випадку порівняння крайніх груп очікувані середні значення симпатії не сильно відрізняються, а рівень зловтіхи залишається відносно низьким для обох груп.

Рис. 2.5. Очікувані середні значення ставлення — групи з найбільшою різницею в оцінці

РОЗДІЛ 3.

Поляризація

Методологія

Для вимірювання поляризації ми використали твердження зі шкали афективної поляризації (Affective Polarization Scale). Афективна поляризація характеризує ступінь антипатії до представників іншої групи, що виражається через негативні оцінки цієї групи, недоброзичливість до неї, бажання дистанціюватися (McMurtrie et al., 2024).⁴

Оригінальна шкала складається з 35 тверджень, об'єднаних у три субшкали: 1) **соціальна дистанція** як небажання взаємодіяти з представниками іншої групи; 2) **неприятність**, виражена через негативні оцінки іншої групи; 3) **жорстокість**, яка характеризує вороже, але ненасильницьке ставлення до представників іншої групи (як-от зловтіха чи недоброзичливість) (McMurtrie et al., 2024). Ці твердження були перекладені українською мовою.

Також частину тверджень було видалено або об'єднано, оскільки деякі з них могли бути незрозумілими респондентам (наприклад твердження *I avoid ____ areas*) чи дуже подібними за змістом (наприклад, *I block or unfriend ____ on social media* та *I do not follow ____ on social media*). Крім того, така процедура дозволила скоротити кількість тверджень до 28, щоб не перевантажувати анкету. Кожне з них оцінювалося за 5-бальною шкалою, де 1 позначає повну незгоду з твердженням, а 5 — повну згоду з ним. Що більше значення, то більш вираженою є антипатія до представників іншої групи.

Поляризація не просто вказує на ступінь антипатії до іншої групи. Вона має бути взаємною, тобто група А має негативне ставлення до групи В, а група В своєю чергою негативно ставиться до представників групи А. Тож для вимірювання поляризації варто сформулювати пари груп і окреслити ступінь їхньої антипатії одне до одного. Ми окреслили 5 таких пар:

⁴ McMurtrie, B., Philipp, M., Hebden, R., & Williams, M. (2024). Development and Validation of the Affective Polarization Scale. *International Review of Social Psychology*, 37(1): 11, 1–16. DOI: <https://doi.org/10.5334/irsp.926>

1. **Українці в Україні (N = 156) — українці за кордоном (N = 200).** Українці в Україні на момент опитування проживали в Україні, а українці за кордоном на момент опитування проживали за її межами.
2. **Ті, хто проживали на ТОТ/у зоні бойових дій (N = 180) — ті, хто не мають такого досвіду (N = 150).** До першої групи ввійшли респонденти, які вказали, що вони самі або їхні родичі чи друзі мають досвід проживання в зоні бойових дій та/або на ТОТ (у 2014–2021 роках та/або після початку повномасштабного вторгнення). До другої групи ввійшли респонденти, які зазначили, що не мають досвіду проживання ні в зоні бойових дій, ні на ТОТ, і не мають родичів/друзів з таким досвідом.
3. **Представники ПЦУ та УГКЦ (N = 366) — представники УПЦ МП (N = 150).**
4. **Військові/їхні родичі (N = 165) — цивільні/ті, хто не має родичів-військових (N = 241).** До першої групи ввійшли респонденти, які брали участь у військових діях у 2014–2021 роках та/або під час повномасштабного вторгнення і/або мають таких родичів. До другої групи ввійшли респонденти, які взагалі не брали участі в бойових діях і не мають родичів із таким досвідом.
5. **Українськомовні (N = 275) — російськомовні (N = 172).** Перша група — це респонденти, що спілкуються українською чи переважно українською, друга — ті, хто спілкується (переважно) російською мовою.

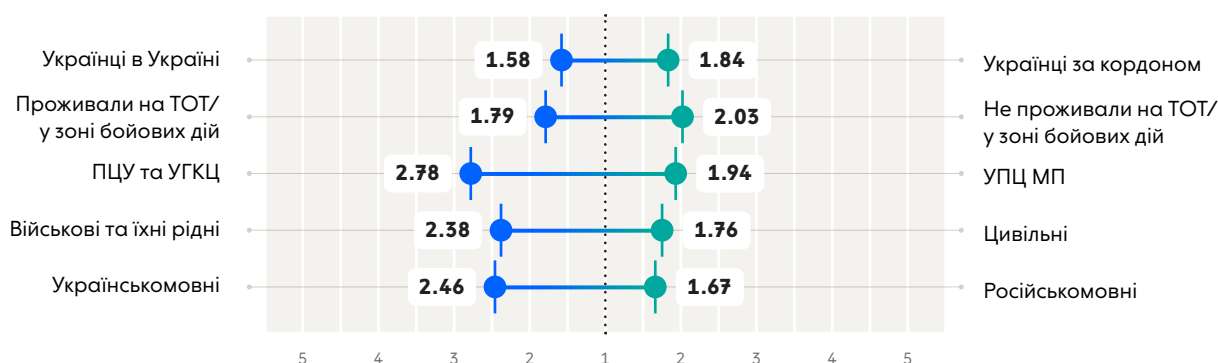
Деякі з пар груп (як-от перша, друга і четверта) складаються з респондентів із дуже різним досвідом, спричиненим війною, який може бути незрозумілим представникам іншої групи й тому призводити до певної напруги у взаємодії між ними. Інші пари (третья і п'ята) складаються з опитаних, для яких належність до групи може сприйматися як маркер (не)готовності «порвати» будь-які зв'язки з Росією. Це також може призвести до напруги у взаємодії між представниками цих груп чи навіть до антипатії (вираженої лише в однієї з груп або взаємної).

Кожній групі пропонували оцінити представників іншої групи з пари за 28 твердженнями шкали афективної поляризації. Наприклад, українцям в Україні пропонували оцінити українців за кордоном, а українцям за кордоном — українців

в Україні; українськомовним пропонували оцінити російськомовних, а російськомовним — українськомовних. В дужках вказано кількість респондентів, яких запитували про представників протилежної групи. Один і той самий респондент міг потрапити лише до однієї групи і відповісти на запитання про поляризацію лише один раз. Розподіл респондентів за групами відбувався випадковим чином.

Загальна поляризація між групами

Рис. 3.1. Загальна поляризація між групами

На Рис. 3.1 точками позначено середні значення загального показника поляризації для кожної з груп. Останній розраховувався як середнє арифметичне значень усіх 28 пунктів, що стосуються різних аспектів поляризації. Середнє змінюється від 1 до 5, при цьому більше значення вказує на більшу поляризацію. Відстань між парами точок позначає ступінь поляризації між представниками відповідних груп: що більшою є відстань, то вища поляризація.

Як бачимо, в усіх випадках середні значення менші за 3 (яке вказує на досить помітну антипатію до іншої групи), тобто загалом респонденти не схильні відчувати неприязнь або відразу до представників протилежної групи. Найбільшою є відстань між парою груп «представники ПЦУ та УГКЦ — представники УПЦ МП», а найменша — для груп «українці в Україні — українці за кордоном». При цьому оцінка представниками ПЦУ та УГКЦ представників УПЦ МП наближається до значення 3, тоді як останні оцінюють прихожан ПЦУ та греко-католиків помітно краще. Між тим, можна говорити хіба що про певну напруженість між цими групами (чи радше про деяке несприйняття вірянами ПЦУ й УГКЦ представників УПЦ МП), ніж про наявність поляризації між ними.

За кордоном vs в Україні

Тепер розглянемо відповіді на кожне із запитань окремо для кожної пари груп. Ми проаналізували, наскільки респонденти погоджуються з кожним із 28 тверджень, та обчислили значення для трьох субшкал шкали афективної поляризації: соціальна дистанція, неприязнь і жорстокість. Останні розраховувалися як середнє арифметичне значень тверджень, які входили до кожної із субшкал. На Рис. 3.2–3.4 точки позначають середні значення для кожного з тверджень та субшкал у межах від 1 до 5. Що більшим є середнє значення, то гіршим є ставлення до протилежної групи. Більша відстань між точками вказує на вищий ступінь дистанційованості/неприязні/ворожості між групами. Графіки будувалися окремо для кожної із субшкал та запитань, які входили до неї.

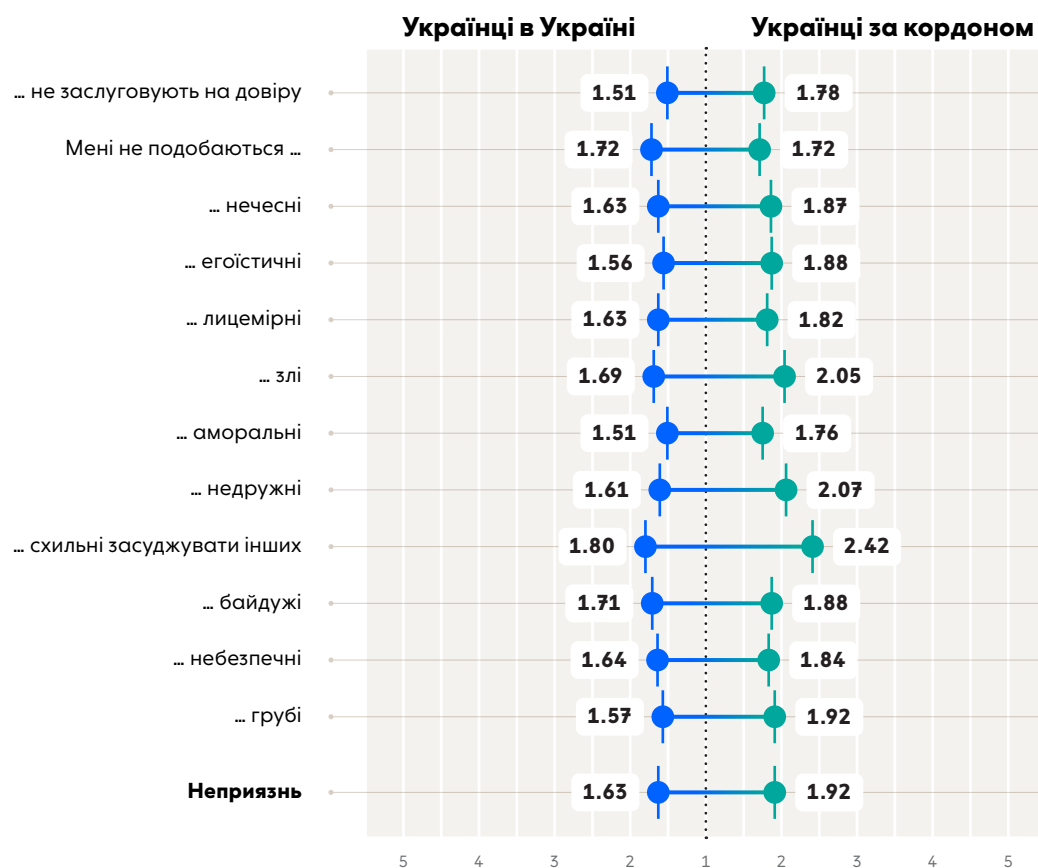
Загалом соціальна дистанція між українцями, які мешкають в Україні, і тими, які перебувають за кордоном, невелика. Те саме можна сказати й на рівні окремих запитань (про що свідчать невисокі середні значення). Разом з тим, для запитань, які стосуються романтичних стосунків та одруження, відстань між точками є найбільшою.

Рис. 3.2. За кордоном vs в Україні: соціальна дистанція

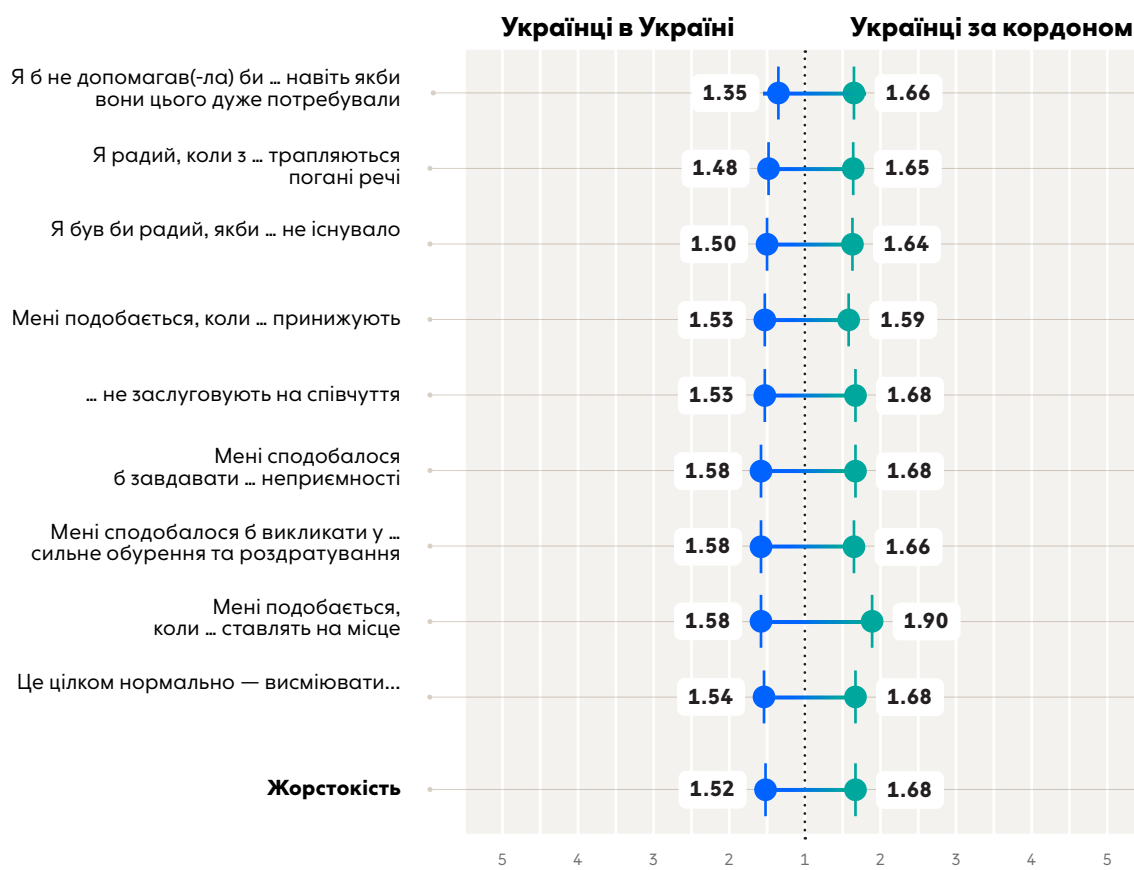
Коли йдеться про неприязнь українців за кордоном та українців в Україні одне до одного, то і відстані між точками, і середні значення досить невеликі. Найбільша відстань спостерігається у твердженні про схильність представників протилежної групи засуджувати інших: ця думка більш притаманна українцям, які перебувають за кордоном. Це може свідчити про те, що останні стикалися з осудом у свій бік (наприклад, з приводу того, що вони покинули свою країну і шукають кращого життя за кордоном, або через те, що їм не зрозуміти, що таке жити у воюючій державі).

Рис. 3.3. **За кордоном vs в Україні: неприязнь**

На субшкалі жорстокості відстані між точками невеликі (менші порівняно з субшкалою неприязні), як і середні значення. Трохи більшу порівняно з рештою пунктів відстань між точками спостерігаємо для запитання про задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце. При цьому, знову ж таки, середнє значення є більшим для українців, які перебувають за кордоном.

Рис. 3.4. За кордоном vs в Україні: жорстокість

Проживали на ТОТ/у зоні бойових дій vs не мають такого досвіду

У парі «ті, хто проживав на ТОТ/у зоні бойових дій — ті, хто не має такого досвіду» (Рис. 3.5–3.7) і відстані між точками, і середні значення за різними твердженнями невеликі. Однак середні значення вищі для тих, хто не проживав на ТОТ та/або у зоні бойових дій, тобто ця група демонструє трохи більшу дистанційованість, ніж українці, які мають досвід проживання на ТОТ і/або в зоні бойових дій. Дещо більшою порівняно з рештою пунктів є відстань для твердження про (не)бажання мати романтичні стосунки.

На субшкالی неприязні середні значення і для окремих запитань, і для загального показника досить низькі. Найбільшою є відстань між групами у твердженні про схильність засуджувати інших. Середні значення для цього запитання — одні з найбільших для обох груп, тож така думка є певною мірою взаємною. Крім того, ті, хто проживав на ТОТ/у зоні бойових дій, найбільш схильні (якщо порівнювати з рештою тверджень) вважати тих, хто там не проживав, байдужими.

Обидві групи не схильні виявляти жорстокість одна до одної. І все ж привертає увагу більша порівняно з іншими пунктами відстань у твердженні про задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце. Причому це середнє значення є найбільшим, порівняно з рештою запитань, для обох груп, тобто така позиція (бажання поставити іншого на місце) є якоюсь мірою взаємною.

Рис. 3.5. Проживали на ТОТ/у зоні бойових дій vs не мають такого досвіду: соціальна дистанція

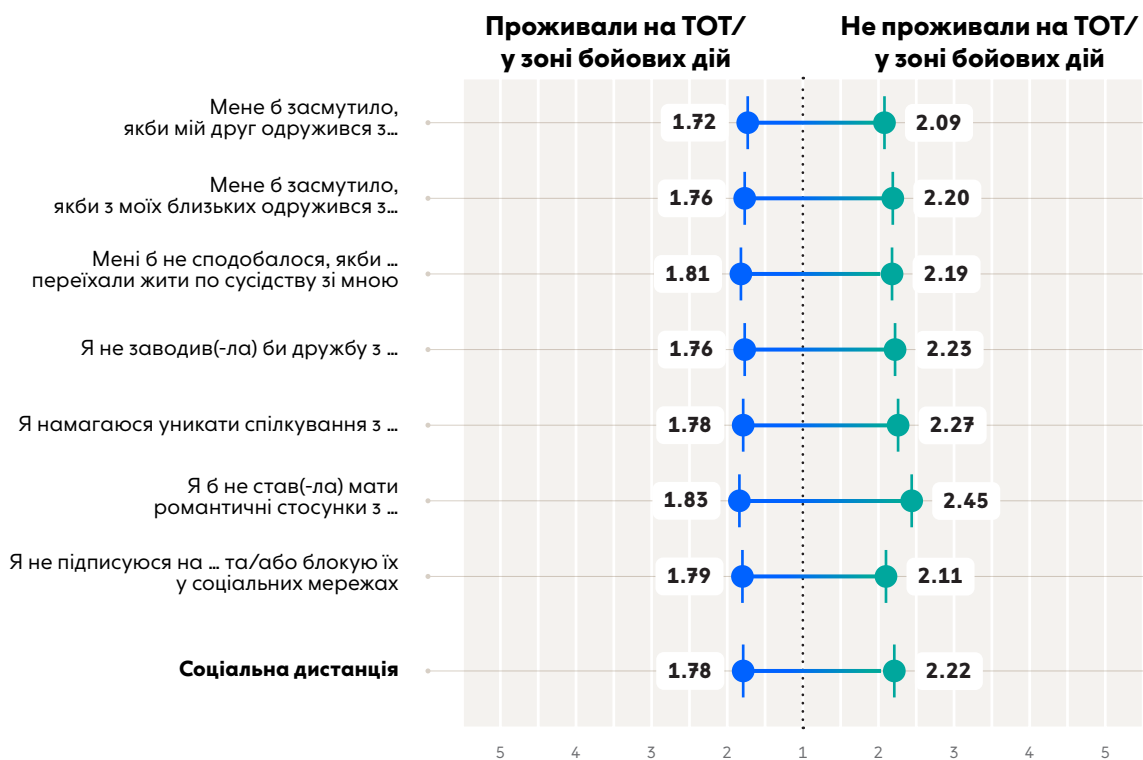
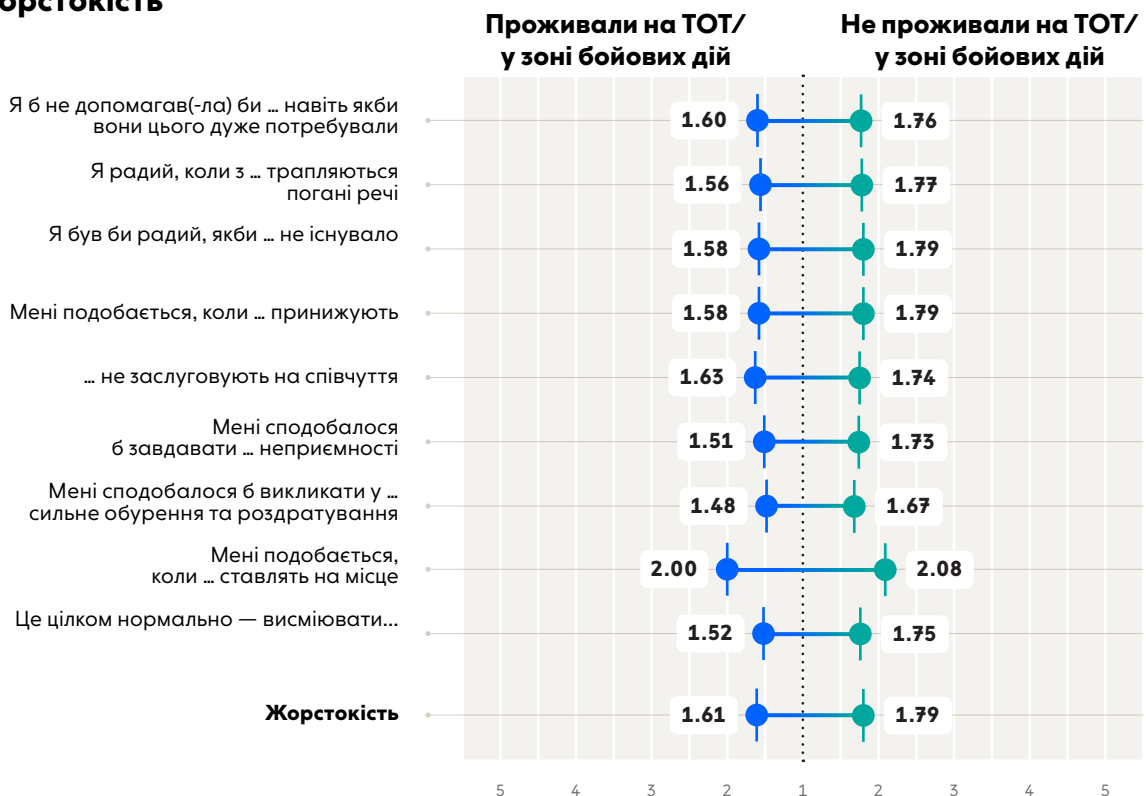

Рис. 3.6. Проживали на ТОТ/у зоні бойових дій vs не мають такого досвіду: неприязнь

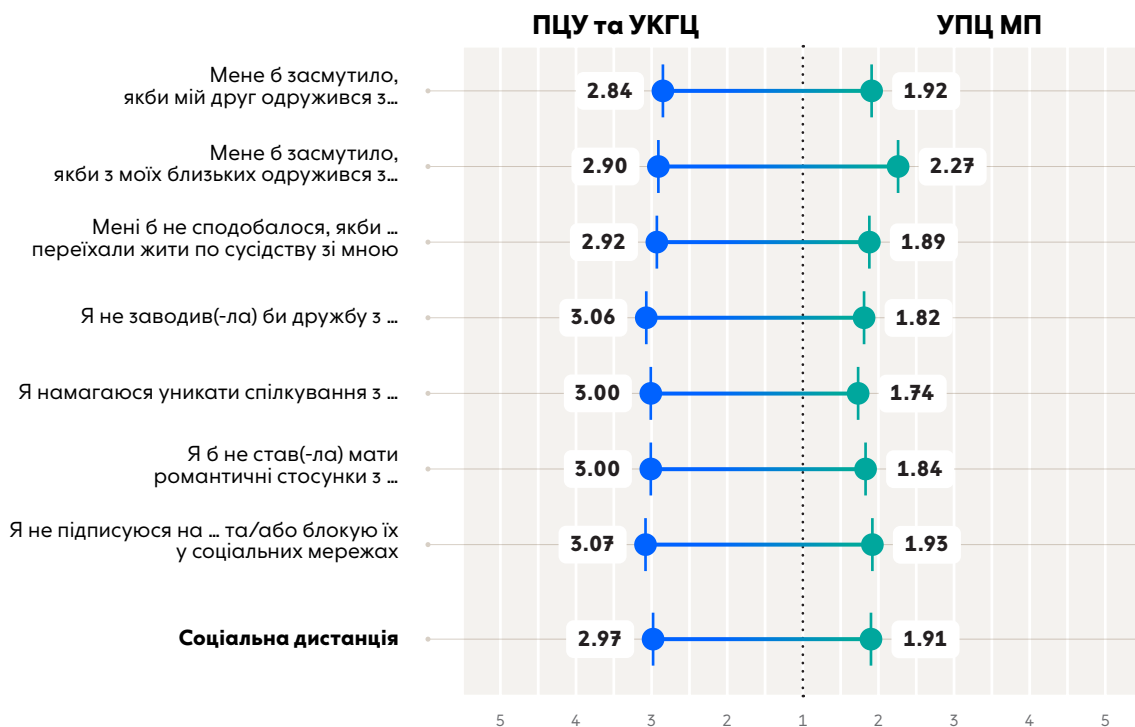
Рис. 3.7. Проживали на ТОТ/у зоні бойових дій vs не мають такого досвіду: жорстокість

ПЦУ та УГКЦ vs УПЦ МП

У парі «представники ПЦУ та УГКЦ — представники УПЦ МП» (Рис. 3.8–3.10) спостерігалася найбільша відстань між середніми значеннями за загальним показником поляризації. У контексті соціальної дистанції середні значення у ПЦУ й греко-католиків для всіх запитань (і для показника соціальної дистанції загалом) близькі до 3, що вказує на досить помітну їхню дистанційованість до представників УПЦ МП. Натомість останні декларують краще ставлення до ПЦУ і греко-католиків. Найбільшу відстань між середніми значеннями можна помітити у запитанні про одруження когось із близьких із представником протилежної групи.

Рис. 3.8. ПЦУ та греко-католики vs УПЦ МП: соціальна дистанція

На субшкалі неприязні, знову ж таки, можемо спостерігати дещо гірше ставлення ПЦУ й греко-католиків до УПЦ МП, ніж останніх до парафіян ПЦУ й УГКЦ. Середні значення близькі до 3 (а для двох перших пунктів навіть трохи перевищують 3), що вказує на доволі помітну неприязнь до парафіян УПЦ МП. Представники ПЦУ і греко-католики найбільш схильні вважати, що віряни УПЦ МП не заслуговують на довіру. Натомість представники УПЦ МП частіше вважають, що ПЦУ й греко-католики нечесні й байдужі. Власне, саме в контексті байдужості відстань між цими групами виглядає найбільшою.

Розглядаючи вимір жорстокості, можемо помітити, що середні значення для тверджень і загального показника в групі ПЦУ і греко-католиків в цілому нижчі порівняно з твердженнями й показниками двох попередніх субшкал. Найбільша відстань між точками спостерігається в твердженні про задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце. Причому це середні значення є найбільшим серед запитань цієї субшкали одразу для обох груп, тобто бажання поставити представників іншої групи на місце певною мірою взаємне.

Рис. 3.9. ПЦУ та греко-католики vs УПЦ МП: неприязнь

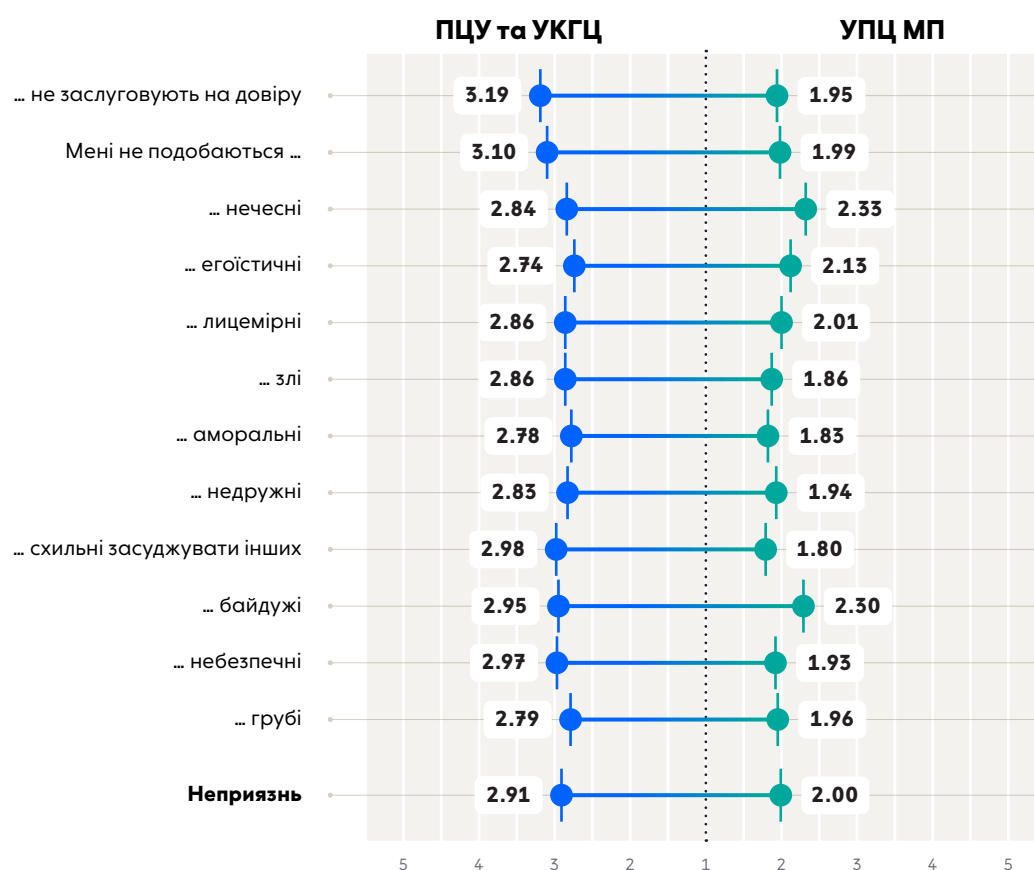
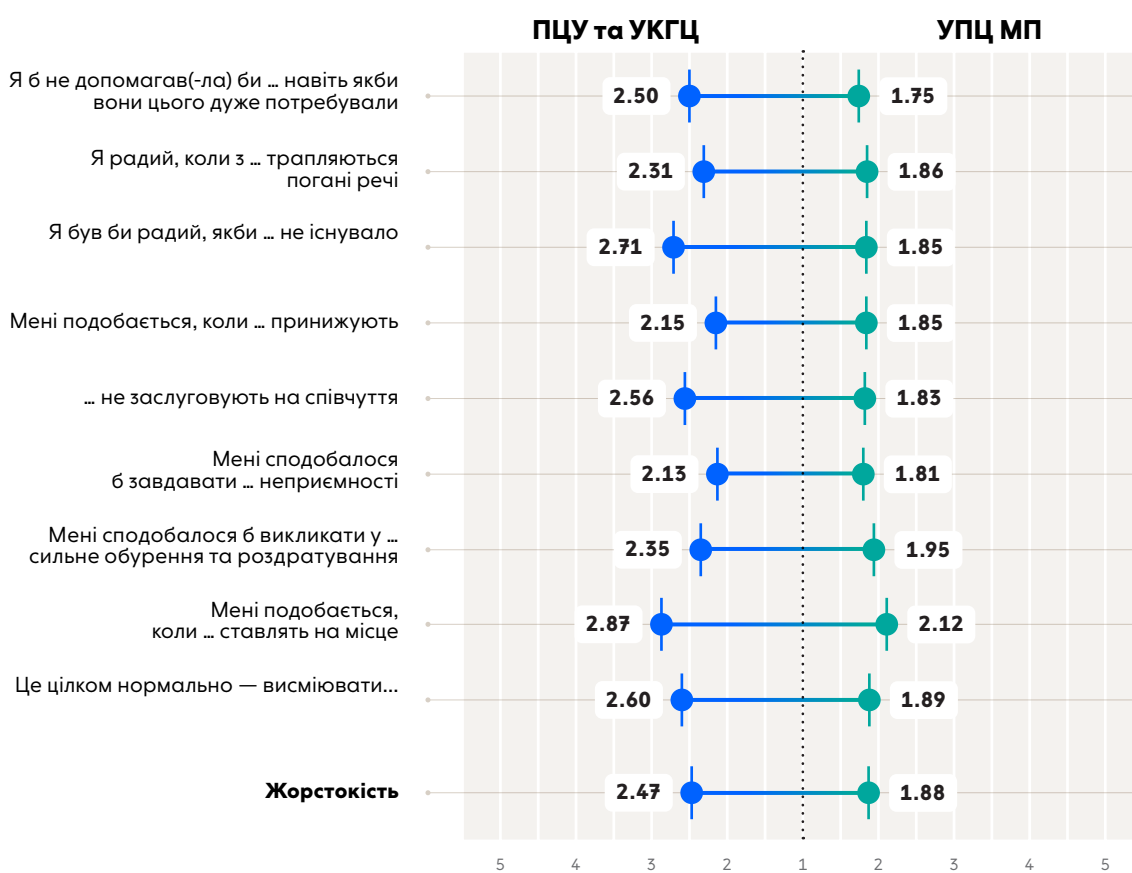

Рис. 3.10. ПЦУ та греко-католики vs УПЦ МП: жорстокість

Українськомовні vs російськомовні

Соціальна дистанція між групами «українськомовні — російськомовні» (Рис. 3.11–3.13), знову ж таки, незначна: середні значення для цього показника і його запитань невисокі. Разом з тим, українськомовні дещо більш дистанційовані щодо російськомовних, ніж навпаки. Також російськомовні найбільш скептично (якщо порівнювати з рештою тверджень цього виміру) ставляться до того, щоб заводити дружбу з тими, хто розмовляє (переважно) українською.

На субшкалі неприязні середні значення і для окремих запитань, і для загального показника є невисокими. Водночас спостерігаємо дещо вищу неприязнь українськомовних до російськомовних, аніж російськомовних до українськомовних. Останні найбільш схильні вважати російськомовних такими, що не заслуговують

на довіру, і зазначати, що вони їм не подобаються. Саме за цими двома запитаннями спостерігається найбільша відстань між обома групами. Натомість російськомовні найбільш схильні вважати українськомовних байдужими.

Також ці групи не схильні виявляти жорстокість одна до одної. Як і у випадку з попередніми двома субшкалами, тут середні значення у групи українськомовних вищі, ніж у російськомовних. Найбільшою є відстань між групами у твердженні про задоволення від того, що представника іншої групи ставлять на місце. Причому середні значення за цим показником найбільші для обох груп; тобто таке бажання можна назвати взаємним.

Рис. 3.11. Українськомовні vs російськомовні: соціальна дистанція

Рис. 3.12. Українськомовні vs російськомовні: неприязнь

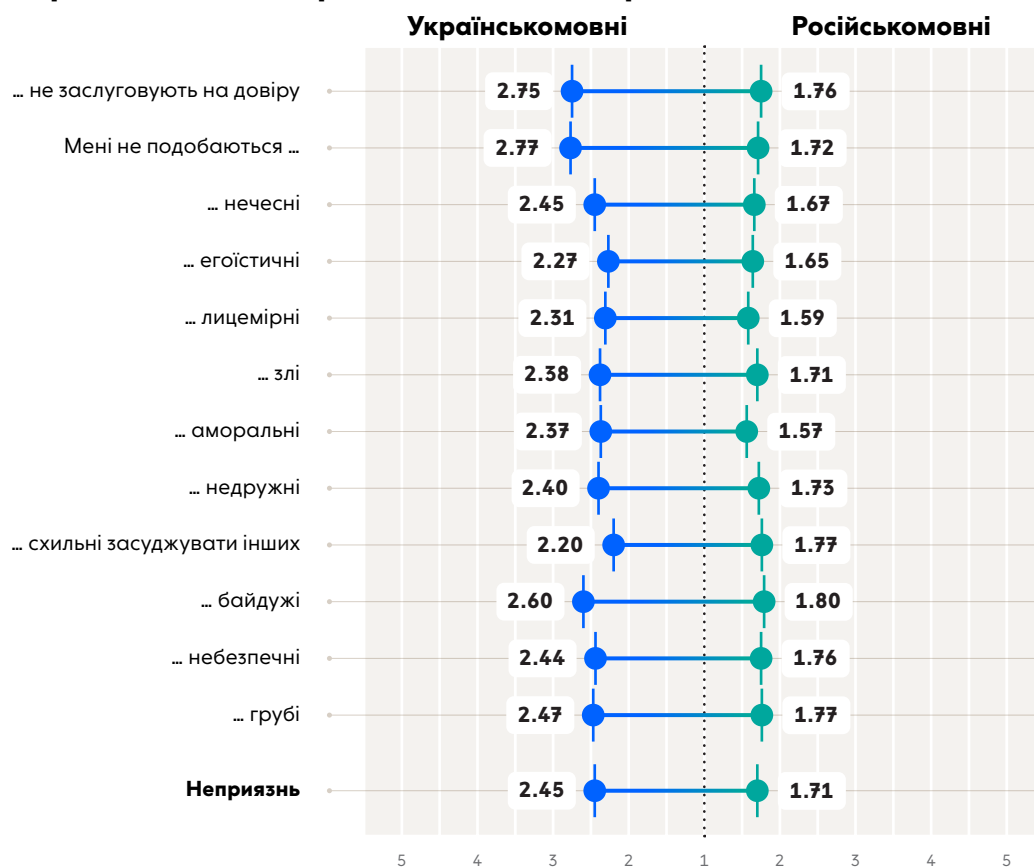
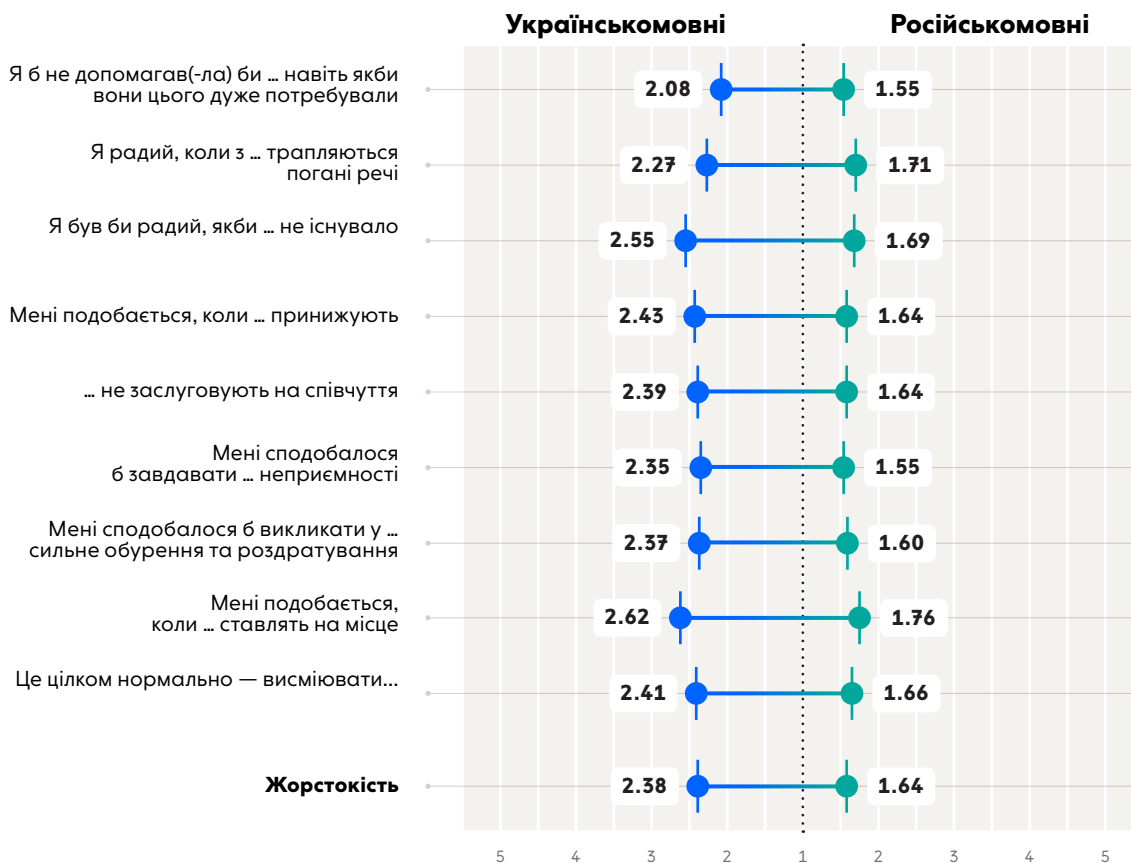

Рис. 3.13. Українськомовні vs російськомовні: жорстокість

Військові/їхні родичі vs цивільні

Соціальну дистанцію в парі «військові/їхні родичі — цивільні/не мають родичів-військових» (Рис. 3.14–3.16), як і в попередніх випадках, не можна назвати великою, на що вказують середні значення для цього показника загалом і його окремих тверджень. Разом з тим, військові/їхні родичі дещо більш дистанційовані щодо цивільних, ніж останні стосовно військових. Цивільні найбільш схильні зазначати (якщо порівнювати з рештою пунктів), що не хотіли б заводити дружбу з військовими/їхніми родичами; для цього ж твердження відстань між точками є найбільшою.

Середні значення для показника неприязні й окремих його пунктів загалом невисокі. Знову-таки, неприязнь військових/їхніх родичів до цивільних дещо вища, ніж цивільних до військових. Останні найбільш схильні вважати цивільних злими і зазначати, що вони їм не подобаються (якщо порівнювати з рештою запитань цієї субшкали). А цивільні більше схильються до того, щоб вважати військових/їхніх родичів такими, які не заслуговують на довіру. Власне, за цим твердженням спостерігається найбільша відстань між групами.

Водночас представники цих груп не схильні виявляти жорстокість одне до одного. Військові/їхні родичі мають вищі середні значення за цим виміром, ніж цивільні. Якщо порівнювати твердження цієї субшкали між собою, то військові найбільш схильні відчувати задоволення від того, коли цивільних ставлять на місце. Привертає увагу й те, що серед цивільних середнє значення для твердження про те, щоб військових/їхніх родичів не існувало, є вищим порівняно з рештою пунктів. Однак, імовірно, у контексті війни таке твердження може трактуватись інакше: не як вияв неприязні до військових, а радше як прагнення до завершення війни (чи навіть бажання, щоб вона не починалася), аби нікому не доводилося жертвувати своїм життям і здоров'ям заради безпеки країни.

Рис. 3.14. **Військові/їхні родичі vs цивільні: соціальна дистанція**

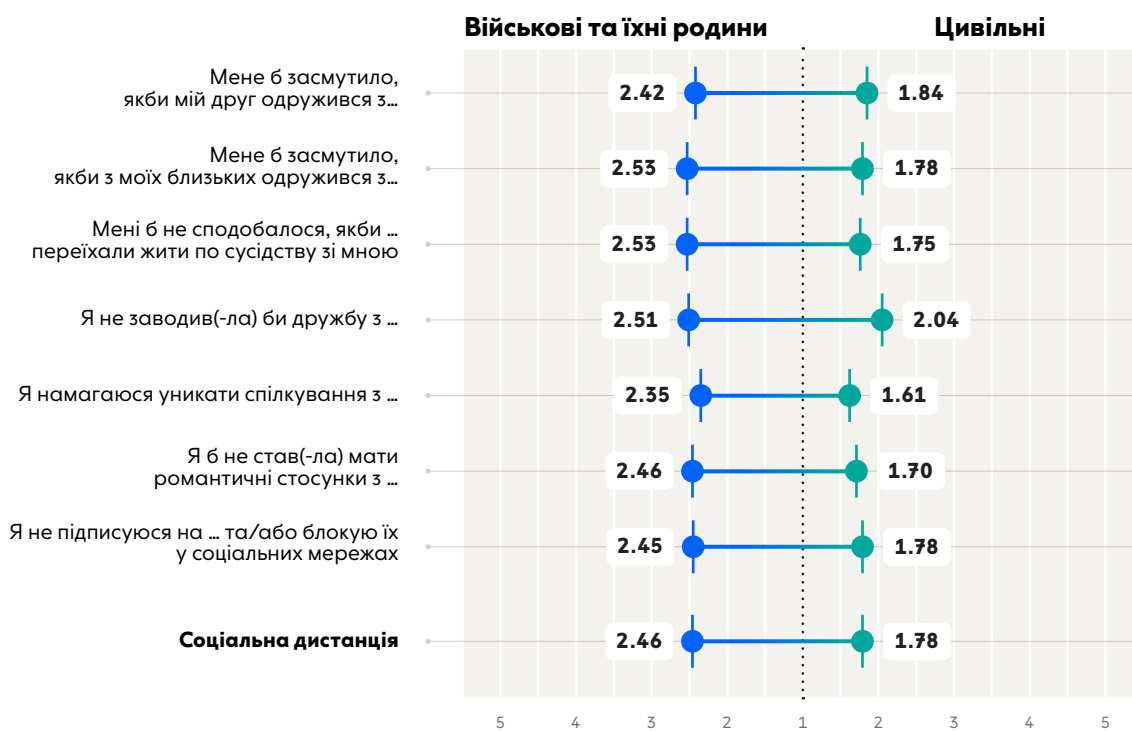

Рис. 3.15. **Військові/їхні родичі vs цивільні: неприязнь**

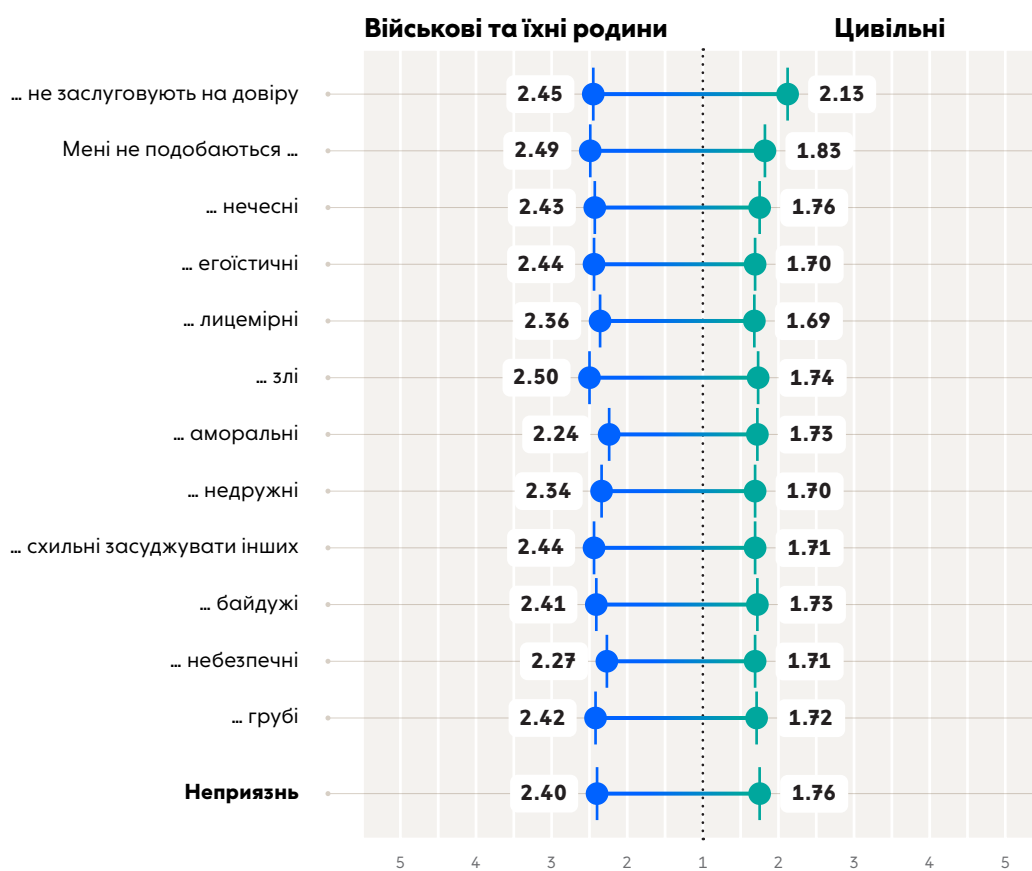
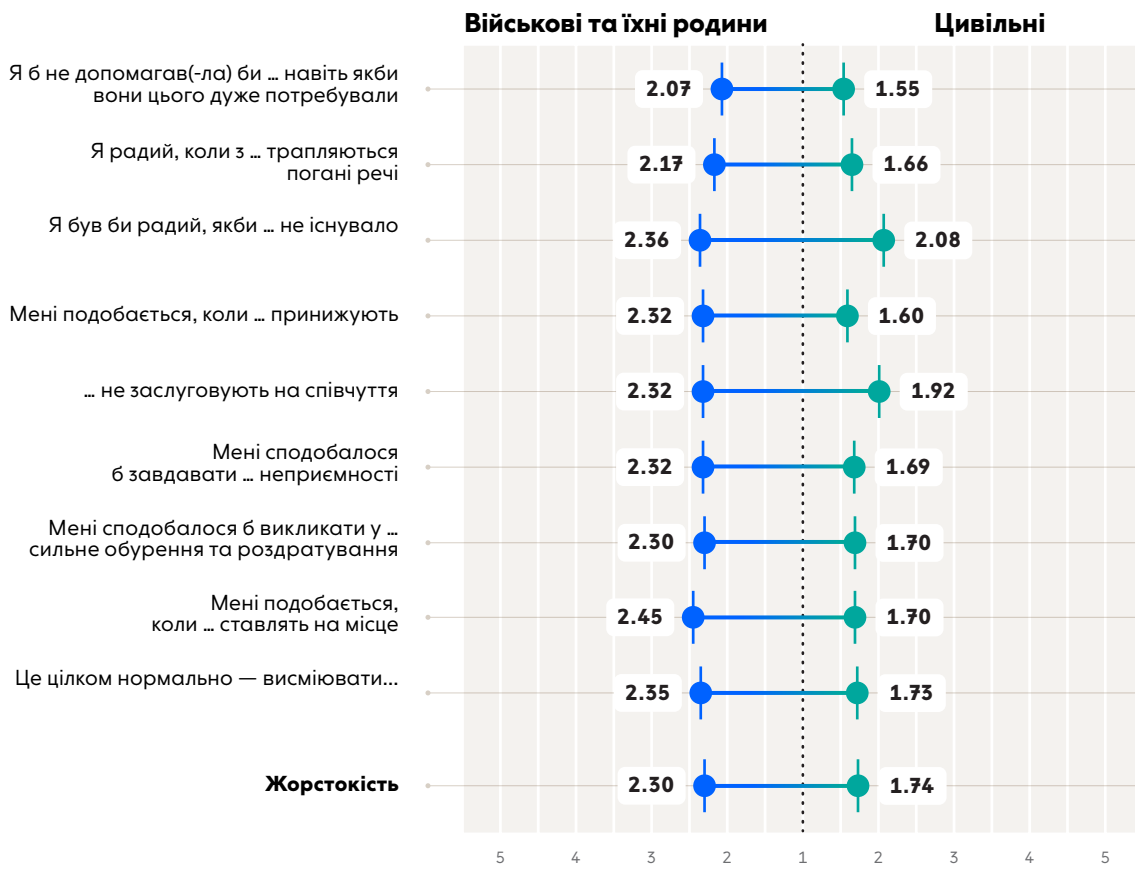

Рис. 3.16. **Військові/їхні родичі vs цивільні: жорстокість**

РОЗДІЛ 4.

Оцінка перебування в більшості/меншості

Також у межах цього дослідження ми з'ясували, чи відносять себе респонденти до більшості або меншості відносно всіх українців у контексті соціополітичних питань. Для цього ми запропонували опитаним 5 тверджень:

- Влада України зробила достатньо, щоб запобігти тривалим відключенням електроенергії для побутових користувачів
- Держава має спонукати вимушених переселенців повертатися в Україну
- Зараз мобілізація відбувається справедливо
- Українці не повинні донатити на ЗСУ, бо їхнім забезпеченням має займатися держава
- Я не підтримую знесення пам'ятників і перейменування вулиць у рамках декомунізації, оскільки це частина нашої історії

Оцінка думок, потреб, очікувань чи невдоволень українців щодо кожного зі сформульованих тверджень не входила до завдань цього дослідження. Наведені твердження були використані як проксі-питання для тестування суб'єктивної оцінки респондентами того, наскільки їхні думки відповідають домінантним у суспільстві.

Спочатку ми запропонували респондентам оцінити, який відсоток українців, на їхню думку, погоджується з кожним із цих тверджень. Після цього респонденти

оцінювали власну згоду з цим твердженням (шкала Лайкерта). Ми проаналізували розрив між двома цими категоріями, розрахувавши відсоток респондентів, які відносять себе до:

- меншості,
- радше меншості,
- радше більшості,
- більшості.

Рис. 4.1. **Наскільки респонденти почуваються...**

Влада України зробила достатньо, щоб запобігти тривалим відключенням електроенергії для побутових користувачів

Держава має спонукати вимушених переселенців повертатися в Україну

Зараз мобілізація відбувається справедливо

Українці не повинні донатити на ЗСУ, бо їхнім забезпеченням має займатися держава

Я не підтримую знесення пам'ятників і перейменування вулиць у рамках декомунізації, бо це частина нашої історії

■ В МЕНШОСТІ ■ РАДШЕ В МЕНШОСТІ ■ РАДШЕ В БІЛЬШОСТІ ■ В БІЛЬШОСТІ

Здебільшого респонденти оцінюють свої думки як такі, що **співвідносяться з думкою більшості: в середньому до більшості віднесли себе 69% відсотків респондентів** (ті, хто в більшості та радше в більшості, разом). Найбільше **відчуття консенсусу** спостерігаємо з питання **мобілізації** — 77,5% респондентів відносять себе до більшості (більшість респондентів самі не погоджуються з твердженням). З цього ж питання найбільший відсоток респондентів відносять себе до абсолют-

ної більшості (53%). Щодо всіх інших тверджень кількість респондентів, що відносять себе до більшості, майже однакова — від 64,4 до 68%.

Водночас кількість респондентів, які вважають, що вони не потрапляють у мейн-стрім, досить значна. Загалом для всіх питань **близько третини респондентів вважають, що належать до меншості**. Найбільший цей показник щодо питання про **донати** — 35,5% респондентів вважають, що їхня думка відрізняється від думки більшості українців. Наближений до цього відсотка результат і щодо інших питань, окрім **мобілізації** — тут лише 23% вважають, що належать до меншості.

З точки зору **соціально-демографічного розподілу** пропорції різних груп респондентів досить подібні як для більшості, так і для меншості. Прикметно, що з усіх питань, окрім повернення вимушених переселенців, **жінки** дещо більш схильні асоціювати свої погляди з поглядами меншості (в середньому різниця становить близько 5,5%). Відмінностей за **типом населеного пункту** не спостерігаємо, крім питання про **декомунізацію**: тут **містяни** дещо більш схильні відносити себе до меншості (різниця становить 7%). Так само не бачимо відмінностей за **фактором служби в ЗСУ**, за винятком питання про **донати**: тут респонденти, які не мають військового досвіду ані особисто, ані в сім'ї дещо більш схильні вважати себе меншістю (різниця 7%). У випадку всіх питань спостерігаємо відмінності за рівнем освіти: респонденти **без вищої освіти** дещо більш схильні відносити себе до меншості (різниця близько 8%). Ми не зафіксували суттєвих відмінностей за іншими соціально-демографічними факторами.

Автори

Анатолій **БОНДАРЧУК**

Тимофій **БРІК**

Костянтин **ДОНЧЕНКО**

Даниїл **КАРАКАЙ**

Руслана **МОСКОТІНА**

Анастасія **РОМАНЮК**

Ольга **СНОПОК**

Для коментарів про результати дослідження
звертайтеся на електронну пошту
info@opora.org.ua

Це дослідження реалізоване Громадянською мережею ОПОРА та Київською школою економіки за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Будь-які думки, висловлені в цьому матеріалі, належать ОПОРА та не обов'язково відображають погляди уряду Сполучених Штатів Америки.